

Lars Mjøset, Nils Butenschøn og Kristian Berg Harpviken

USA OG DET UTVIDEDE MIDTØSTEN – ET HOVED-SPENNINGSFELT I VERDENSPOLITIKKEN¹

Hva betyr forholdet til Midtøsten for utøvelsen av amerikansk hegemoni? Vi skal ta opp dette både som en historisk og en aktuell problemstilling: Hvilke langsiktige tendenser avtegner seg i forholdet USA/Midtøsten gjennom USAs tid som vestlig hegemonimakt? Hvilke mer kortsiktige geopolitiske tilpasninger ser vi i det utvidede Midtøsten i dag, etter hvert som USAs relative økonomiske styrke svekkes? I sistnevnte perspektiv spør vi mer spesifikt om USA kan lykkes i å erstatte den rene militærmakten med andre former for innflytelse. Hvilke allianser satser USA på å bygge og vedlikeholde i forhold til regionale proamerikanske politiske krefter? Hvilken kontroll kan landet utøve over sentrale elementer i regionens politiske økonomi – oljeproduksjon/pris/reserver, forsyningslinjer og finanskapital?

Disse spørsmålene stilte vi allerede før den demokratiske mobiliseringen i Nord-Afrika (Magreb), Levanten (Syria) og på den arabiske halvøya (Jemen) våren 2011. Med den siste tidens begivenheter blir utfordringene bare enda mer komplekse for USA. Vi kommer inn på den arabiske våren 2011 mot slutten, men vår analyse er konsentrert om Midtøstens betydning for USA som hegemonimakt.

Det utvidede Midtøsten dekker i grove trekk området som var underlagt de islamske imperiene da de nådde sin største utstrekning, unntatt Spania, Hellas og Balkan. På 700-tallet nådde islam så langt vest som Spania. Religionens geografiske utstrekning gikk langs den sørlige middelhavskysten til Rødehavet, dekket hele den arabiske halvøya, og strakte seg nordover mot Svartehavet og Kaspiahavet. I dag er Spania en del av Vesten. Vestens ledende makt er USA, og USA er involvert i de aller fleste statene som er opprettet i de muslimske kjerneområdene.

En stat har hegemoni i verdensøkonomien hvis den er militært sterkest, ledende i innovasjon og sosio-økonomisk omstilling, og spiller en sentral rolle i organiseringen av verdens valutasystem. De siste tjue årenes strukturendringer i verdensøkonomien har gjort det klart at selv om USA fortsatt har hegemoniet, så er landets utenriksøkonomi svekket. Som England i første halvdel av det 20. århundre, er USA nå en overanstrengt hegemonimakt med store økonomiske underskuddsproblemer. USA grep direkte inn i Afghanistan og Irak, men utfordret av stor lokal motstand, svak måloppnåelse og finanskrisen på hjemmebane i 2007/08 innledet landet en militær nedtrapping i Midtøsten. Kampstyrkene er nå ute av Irak og Afghanistan står for

tur. USA og allierte etterlater seg land med dype krigssår og bitre indre konflikter. I kulissene er naboland som Iran, Tyrkia og Pakistan allerede i gang med å fylle maktvakuemet. Utviklingen i dette maktspillet, og hvorvidt voksende aurasatiske stormakter som Russland, Kina og India engasjerer seg, vil være med å bestemme prosessene i verdens økonomi og politikk i årene framover.

Vi skiller mellom tre regionale statssystemer eller sikkerhetskomplekser i det utvidede Midtøsten: Levanten, Persiabølgen og Sør-Asia. Vi gir en historisk framstilling av hvordan USA er blitt knyttet nært til denne regionen. I etterkant av invasjonene i Afghanistan (2001) og Irak (2003) har amerikanske strateger brukt *det utvidede Midtøsten* som betegnelse på en sikkerhetsdoktrine. Vår analyse av sammenfletningen mellom de tre kompleksene gir en bakgrunn for å forstå de utfordringer USA opplever som dagens eneste supermakt i forhold til dette geopolitisk sensitive området og dets svært sammensatte sett av aktører.

Utfordringen er å forstå *samspeillet* mellom eksterne stormakter og lokale aktører (statlige, men også ikke-statlige nettverk eller klaner).² For hvert av de tre sikkerhetskompleksene identifiserer vi de sentrale konfliktlinjene som definerer de viktigste brennpunktene og undersøker stormaktenes forhold til disse. Det handler om militære og økonomiske interesser, men også om moralsk-politiske forpliktelser og religiøst motivert mobilisering. Vi legger særlig vekt på konfliktenes ringvirkninger på regionalt og internasjonalt nivå. Hegemonistatens posisjon i regionen og i verden avhenger av dens evne til å motvirke slike ringvirkninger, enten ved å isolere kompleksene fra hverandre eller etablere stabiliserende koblinger mellom dem.

Vi analyserer på makroplanet og bruker kvalitativ metode: periodisering og typologisering gir et «kart». Først etter at dette er etablert, undersøker vi de lange linjene. I forhold til dette kartet spores viktige prosesser inn i samtiden. Særtrekk etableres gjennom sammenlikninger.³ Vi forsøker møysommelig å etablere noen mønstre i vår nære historie, men vokter oss vel for å se disse som uttrykk for dype tendenser i et langsiktig utviklingsperspektiv.

Framstillingen er organisert i tre hoveddeler. Første del (s. 121-145) gjennomgår hovedbegreper og typologiseringer og gir samtidig en historisk presentasjon av stormaktenes forhold til Midtøsten fram til 1979. Andre del (s. 146 -162) gjennomgår de sentrale prosessene de tre kompleksene gjennom de siste tiårene. Tredje del (s. 162-177) analyserer dagens situasjon i regionen.

Stater, stormakter og sikkerhetskomplekser – begreper og historie

Dagens stater i det utvidede Midt-Østen spenner over arabiske, persiske og indiske kulturer, samt et vestlig orientert Israel. De fleste av dem utviklet seg fra klanbaserte politiske enheter til formelle statsdannelser med grenser og

politiske institusjoner influert eller direkte diktert av stormakter som rivaliserte om kontrollen i regionen på 1800- og 1900-tallet. Dette startet med at 1800-tallets ledende vestlige stormakter, Storbritannia og Frankrike, etablerte seg i regionen i takt med det osmanske imperiets oppløsning og vestmaktene geopolitiske behov for å fylle makttomrommet. I noen sammenhenger var stormaktene allierte, i andre var de rivaler. På første halvdel av 1900-tallet ble Storbritannia den dominerende eksterne makten i regionen.

Forskjellene mellom sunni og sjia i Islam går tilbake til en «konfesjonalisering» av islamske trosretninger etter profetens død (623 i Medina).⁴ Skillet mellom sunni som *lovorientert islam* og sjia som *religiøst-politisk opposisjonell islam* dreier seg om en teologisk uenighet om hvilke deler av profetens familie som skal regnes til arvefølgen, og har spilt en skiftende politisk rolle gjennom historien. Vi skal se at sjiaenes konsentrasjon i Persia/Iran og sterke posisjoner i Irak og Libanon fikk stor betydning for politiske allianser og maktbalansen i regionen etter den sekulære panarabismens fall på 1970-tallet og den sjiamuslimske revolusjonen i Iran i 1979.

De første statsdannelsene var universelt muslimske og multietniske. Men i vekselvirkning med den gradvise oppløsningen av det osmanske imperiet på 1800-tallet og påvirkningen fra kolonialistiske stormakter oppsto mer partikularistiske statsdannelser med svak forankring i lokale politiske tradisjoner. I den kolonialistiske fasen forsøkte stormaktene å dele opp regionen i pro forma nasjonalstater, men man var avhengig av lokale «nasjonalt orienterte» eliter for å virkeliggjøre disse. Som vi skal se manglet sentrale økonomiske og ideologiske forutsetninger for at dette skulle lykkes, noe som fortsatt er av sentral betydning for å forstå konflikt dynamikken i området.

I det følgende spesifiserer vi viktige sider av den historiske situasjonen fra 1800-tallet og framover gjennom fire typologier. Vi starter med stormaktsmotiver, ser deretter på statstyper, definerer de tre sikkerhetskompleksene og presenterer en typologi over forskjellige varianter av politisk islam. I forbindelse med typologien over militær-byråkratiske stater inkluderer vi to avsnitt, et om panarabismen og et om Israel. I forbindelse med sikkerhetskompleksene inkluderer vi et avsnitt om USAs innfletning i Midtøsten i etterkrigstiden. I resten av analysen studerer vi så hvert av sikkerhetskompleksene i perioden 1979-2010, og avslutter med å vurdere konsekvensene for dagens situasjon i sju avsnitt, som behandler begrepet om Det utvidede Midtøsten, konsekvenser av regimeendringforsøkene i Afghanistan og Irak, hegemoniets kostnader for USA, den arabiske våren og aktuelle tendenser i hvert av de tre kompleksene.

Stormaktens interesser i Midtøsten

India var juvelen i det britiske imperiet på 1800-tallet. Områdene innerst i Middelhavet var først interessante for britene fordi de utgjorde en avsluttende landbro på den raskeste skipsfartsruten for varer og mennesker mellom Europa og India. Dette er den første begrunnelsen av stormaktsinngrep: *transportruter og passasjepunkter*.

Etter hvert fikk områder i regionen også betydning i stormaktskonkurransen. Som en vestlig maritim stormakt fryktet England mot slutten av 1800-tallet særlig Russland som en truende landmakt med et enormt territorium i kjerneområdene av det Euroasiatiske kontinentet. Landet var godt belagt med naturressurser, stor befolkning og en tilsvarende stor hær. Med utbyggingen av Den transsibirske jernbanen fra 1891 ble landet integrert over hele kontinentets nordlige utstrekning. Midtøstens to store ikkearabiske stater (Iran og Tyrkia) grenser opp mot de russiske sentralasiatiske områdene langs sørbreddene av Kaspiahavet og Svartehavet. Territoriet Afghanistan grenset mot Indias nordvestligste områder, og også i dette fjellandskapet fantes det passasjepunkter fra de russiske områdene inn i britenes imperium. Afghanistan hadde en meget begrenset sentralmakt, men likevel var britene gjennom hele 1800-tallet ute av stand til å okkupere det. Her er det andre motivet for stormaktsinngrep: *stormaktsrivalisering*.

Det tredje og historisk nyeste motivet er *ressurser*. Britene ble først klar over oljens potensiale som drivstoff omkring 1905. Før dette hadde olje primært vært brukt til belysning. Eksplosjonsmotoren var utviklet siden 1885. Krigsskip drevet av dieselolje var helt overlegne de kulldrevne: de ga nesten ikke noe synlig røyk, de nådde toppfart svært raskt, hadde mye større aksjonsradius og fylling av drivstoff var adskillig mindre arbeidskrevende. Tyskland var ledende da stormaktene under Første verdenskrig skiftet fra kull til olje i sine krigsskip. Fra 1903 av prøvde Tyskland å kompensere for sin ressursavhengighet med å bygge ut Berlin/Bagdad-jernbanen og skaffe seg rettigheter til oljeleting i områdene fram til endestasjonen. Sent på 1890-tallet, mens England ennå hadde Frankrike som hovedrival, arbeidet de med å få britisk kapital med i finansieringen av jernbanen.

Britene ble over natten avhengige av amerikanske oljeleveranser. Så sent som i 1939 var forholdet mellom oljeproduksjonen i de viktigste landene grovt regnet som følger: USA=100, USSR=20, Venezuela=18, Iran/Irak=15.⁵ De persiske og mesopotamske områdene som i dag er Iran og Irak fikk fra 1900-tallets første år en avgjørende strategisk rolle. Samtidig gjorde britene Tyskland til sin hovedmotstander og allierte seg med Frankrike og Russland. De forhindret og forsinket med alle midler utbyggingen av den siste delen av jernbanelinjen fram til Bagdad. Det lille sjeikdommet Kuwait ble i disse årene bygget opp som en viktig strategisk brikke for britene.

Allerede før 1914 kjøpte britiske myndigheter opp 51 prosent av Anglo-Iranian (senere British Petroleum) i et forsøk på å unngå avhengighet av

amerikanske Standard Oil og nederlandske Shell. Da den tyske ubåtkrigen i 1917 gjorde den engelske marinens sårbarhet helt åpenbar, la britene planer for full kontroll over persiske og mesopotamske oljefelt.⁶ Utover i mellomkrigstiden ble så de store arabiske oljeforekomstene avdekket. Spenninger omkring oljeressursene i det tidligere osmanske imperiet endte med den såkalte «Red Line Agreement» (1928), der de største oljeselskapene (som i etterkrigstiden utviklet seg til å bli «de sju søstre») ble enige om å inngå i et kartell der de samarbeidet om fordelingen og utnyttelsen av regionens oljeforekomster. I 1932 ble olje oppdaget i Bahrain. I 1932-33 kom britene i konflikt med Shahen (Reza Shah) om de anglo-iranske konsesjonene. I 1934 fikk Gulf og Anglo-Iranian felles konsesjon i Kuwait. I 1938 ble olje oppdaget i Kuwait og Saudi Arabia.⁷

Stormaktene kivet om å knytte til seg disse svake og autoritære regimene, særlig ved koopterende bånd til lokale sjeiker, klanledere og religiøse ledere. Når det dannet seg stater, kunne disse statene bruke passasjepunkter og ressurser til å oppnå ytelser fra stormaktene, og de kunne (potensielt) spille rivaliserende stormakter ut mot hverandre.

England først, og deretter USA, lyktes i stor grad med sitt geopolitiske spill for å hindre at nasjonalistiske krefter i de oljerike landene klarte å ta full kontroll med energiresursene. Kuppet mot Irans folkevalgte statsminister Mossadeq i 1953 er et sentralt eksempel på dette amerikanske spillet, og ga grobunn for senere USA-hat i Iran. På lengre sikt ble resultatet i oljerike land at de autoritære regimene fikk hånd om større andeler av inntektene. Disse brukte de til å styrke militærvesen, indre etterretning og til på paternalistisk vis å sikre en viss modernisering og levestandardsøkning.

Statsdannelse under innflytelse av de atlantiske stormaktene

Det osmanske riket var en faktor i europeisk geopolittikk fram til Første verdenskrig, ikke lenger som en ytre trussel, men fordi dette løst sammenbundne imperiet dekket områder av stadig større strategisk betydning i kampen om verdenshegemoniet. Det var i første rekke imperiets arabiske randsone stormaktene ønsket kontroll over, men som tyrkerne ikke ville gi slipp på.⁸ Derfor ble de fleste områdene i Midtøsten sent kolonialisert. Sammen med Afrika og India ble Midtøsten preget av tilfeldige grense-dragninger som la grunnlag for senere oppblomstring av interne etniske konflikter. Siden hovedinteressen før 1910 primært gjaldt passasjepunkter og rivalisering, var konsekvensen av kolonialiseringen ikke særlig dyptgripende økonomisk sett. Etter hvert som statene formelt ble selvstendige, kan en konstatere to særtrekk i sammenlikning med avkolonisering i andre regioner, altså i Latin-Amerika, Afrika og Asia. For det første har Midtøsten vært preget av et større antall kriger og intervensjoner med stormaktsmedvirkning. Området er i dag verdens mest militariserte. For det andre har ingen av statsdannelsesprosessene i det islamske Midtøsten hittil ført til etablering av

demokratiske stater. Det er ennå ikke klart hvilken forskjell den arabiske våren i 2011 vil gjøre i så henseende.⁹ Militær-byråkratiske statsformer har holdt stand. Noen av dem er fortsatt preget av en dynastisk gammelomansk regimeform med varierende blanding av verdslig og religiøs legitimering, mens de fleste er republikker dominert av autoritære statsbærende partier.

Innen den historisk-sosiologiske forskningen om vesteuropeisk statsdannelse har Charles Tilly – som en videreføring blant annet av Stein Rokkans tilnærming – påpekt hvordan demokratisering følger av en bestemt vekselvirkning mellom stat og samfunn.¹⁰ Staten må skatlegge handels- og industriborgerskapet for å ha militær styrke til å forsvare/utvide territoriet. Rekrutteringen til militære styrker er en skatlegging av lokalsamfunnenes arbeidskraftressurser. Begge skatleggingsformer fører til mobilisering for medbestemmelse og i siste instans til former for demokratisk representasjon, særlig parlamentarisme.

I Midtøsten har ingen av de politiske enhetene gjennomgått et slikt mobiliseringsforløp (med unntak av Israel, som vi snart skal gjøre rede for).¹¹ Med lav kapasitet til å skatlegge har disse regimene blitt avhengige av støtte utenfra (og/eller av kontroll over egne oljeinntekter) for å finansiere sitt maktapparat, militær-, etterretnings- og politivesen. Forholdet mellom stat og sivilsamfunn er preget av klientbånd (der den klan eller etniske gruppe som dominerer makteliten gir sine nettverk spesielle fordeler) og omfattende korrupsjon. Ingen av regimene har lyktes i å oppnå omfattende økonomisk omstilling. Oljerike stater har kjøpt seg oppslutning i befolkningen ved lave interne oljepriser og generøse overføringer. Saudi Arabia er et ekstremt tilfelle. I land uten oljeinntekter øker spenningene i forhold til eliter som er ute av stand til å tilrettelegge for jobbskaping for sine sterkt voksende og bedre utdannede unge befolkninger, samtidig som migrasjon til Europa eller andre deler av Vesten i økende grad er blokkert. Gitt deres svake legitimitet må de etablerte elitene ty til autoritære og udemokratiske metoder for å holde seg ved makten. Alle de araberstatene som har betydning for vår analyse hører i varierende grad til denne autoritære og patriarkalske militær-byråkratiske typen, enten det gjelder republikker eller monarkier.

I Vest-Europa har utviklingen gjort at slektskapsforhold spiller en marginal rolle i politikken. I Midtøsten har derimot ikke stammenettverk i samme grad blitt fortrent av moderne institusjoner som partier, korporative organisasjoner og parlament. Derfor ble mange av statene, både monarkier, som Saudi-Arabia, og republikker (f.eks. Husseins Irak, Assads Syria og Gadaffis Libya) preget av at nære familiemedlemmer fikk sentrale strategiske posisjoner i det statsbærende partiet og byråkratiet, og ikke minst med ansvar for indre sikkerhet. Et viktig trekk ved legitimitetspolitikken i Midtøstenstatene ligger i de statsbærende elitenes forhold til det religiøse lederskapet i landet. I sterkere grad enn ellers i verden ser vi her en ubrutt historisk linje der religionen har en umiddelbar politisk relevans og inngår som en del av

statsmaktens fundament. Vår analyse dekker primært 1970-tallet og framover, men vi tar utgangspunkt i en typologi over «tradisjonelle regimeformer med linjer fram til vår tid». ¹² Variasjonsbredden er stor – fra det rent teokratiske Iran, via ulike allianser mellom verdslig og religiøs makt (Saudi-Arabia, Marokko) til sekulære regimer som forsøker å holde imamene unna politikken, men som likevel trenger dem for å sikre folkelig støtte (Egypt, Syria). ¹³

Forholdet mellom religion og politisk statsmakt er historisk sett komplekst og setter sitt preg på den politiske diskursen og dynamikken i Midtøsten. Utgangspunktet er profeten Muhammads rolle som militær og politisk leder. Hvilke ideelle fordringer Muhammads eksempel skal gi i dagens historiske situasjon gis vidt forskjellige tolkninger blant de skriftlærde. Dette har gitt opphav til ulike politiske ideologier og modeller i det muslimske området. Fundamentalistiske og islamistiske posisjoner legger vekt på at Islam skal legitimere staten. *Sharia* er loven som gjelder for samfunnet av de troende (*umma*). Dette er både lov og moral, og kan i ytterste fall være utgangspunkt for totalitære ideologier. Ledere for slike samfunn skal holde sharia i hevd, passe på at Guds bud blir respektert på alle livsområder, forsvare *umma*, og spre troen gjennom *jihad*. Med det utgangspunktet kan politisk mak bli viktig også for troens ledere.

I noen tilfelle har den nære koblingen mellom verdslig (*sjeik*) og religiøs (*imam*) lederskap blitt opprettholdt. Historisk sett har vi slike imam/sjeik-regimer i Oman og Nord-Jemen. Også den marokkanske kongen legitimerer seg som «de troendes fyrste», men realitetene i dette regimet er i dag nærmere den sekulære militær-byråkratiske typen. Det samme gjelder Jordan, der kongen som overhode for hashemittklanen sporer sine aner direkte tilbake til profeten Muhammed og står som vokter av Al Aksa-moskeen (i Jerusalem) på vegne av *umma*. I så henseende har Saudi-Arabia og Jordan samme modell, men på grunn av den fundamentalistiske wahabismen er Saudi-Arabia et mer autoritært og religiøst lukket samfunn enn Jordan.

Wahabismen, stiftet av Abd al-Wahhab på 1700-tallet ¹⁴, gikk inn for en rensning av Islam. Ingen av de religiøse tradisjonene som var lagt til etter Muhammeds ferd fra Mekka til Medina skulle lenger ha noen betydning. All kult omkring profeten, alle relikvier, alle påkallelser eller pilgrimsferder skulle droppes. Islam skulle få sin renhet og orden tilbake etter mange hundreårs forfall. Sjeik Abdul-Aziz ibn Saud var tilhenger av wahabismen. Han underla seg alle stammene i den indre og vestre delen av den arabiske halvøya i løpet av de to første tiårene på 1900-tallet ved hjelp av den militante stammehæren Ikhwan. På 1920-tallet erobret han Hejaz med Mekka og Medina fra sine erkerivaler hashemittene, som var konservative, men ikke fundamentalister. I 1932 forente Abdul-Aziz sine erobringer i staten Saudi-Arabia.

Hashemittene var samtidig britenes viktigste arabiske allierte fra Første verdenskrig. Koloniminister Winston Churchill hadde allerede innsatt hashemittiske arveprinser i de nyopprettede mandatstatene Irak og Transjordan. Dette skapte spenninger mellom de sunnimuslimske monarkiene i den østlige araberverdenen som fortsatt i dag har politiske implikasjoner. Saudia Arabia ble første store oljestat som USA etablerte direkte kontakt med, til fortregning for europeiske stormakter.

Av dagens arabiske stater ligger Saudi Arabia nærmest det religiøst dominerte ytterpunktet. Den herskende Saudfamilien er svært avhengig av de skriftlærte når de skal legitimere sin politiske rolle i den militær-byråkratiske strukturen. Deler av presteskapet er kooptert av staten, men de verdslige elitenes kontroll er sårbar for religiøst begrunnet mobilisering. Saud-regimet må gå en vanskelig balansegang. Moderniseringen har historisk skjedd ved at eksternt hjelp er kjøpt inn. Etter Andre verdenskrig tok amerikanerne hånd om oljeutvinningen, og fremmedarbeidere fra fattige arabiske og Sør-Asiatiske naboland ble rekruttert til de ufaglærte jobbene. Man har en statskontrollert fundamentalisme, med sterke politistyrker og etterretningsvesen. Det store flertallet av nasjonens opprinnelige borgere er en arbeidsfri overklasse organisert etter «arkaiske» idealer. Det flyter mye rikdom til disse borgerne, så faren for «demoralisering» er stor. Rikdommen krever samarbeid med stormakter med sterkt behov for olje, altså USA, som i tilfelle uro mellom regionale stormakter også gir landet sikkerhetsgaranti.

I spenningsfeltet mellom wahabistisk islam og allianse med USA må Saud-kongene forsøke å «binde landet og stammene sammen omkring en nasjonal myte, som framstiller Saudi-Arabia som et særlig religiøst og puritansk land og iscenesetter kongefamilien som troens beskyttere og ledere av en regional jihad». ¹⁵ Dette dilemmaet skapte en første krise med Ikhwan-opprøret i 1929-30, da ledere av Ikhwanbevegelsen ville angripe i Kuwait og Irak mot Abdul-Aziz' vilje. Kongen nedkjempet opprøret med engelsk støtte og blokkerte dermed religiøst-politisk motivert ekspansjonisme ved å alliere seg med vestlige makter.

Saudi-Arabias hovedrival i Gulfregionen, det persiske Iran, utviklet seg fra et helt annet utgangspunkt. Med moderniseringen av landet under engelsk innflytelse ble spenningsforholdet mellom sjiaayatollahene og de verdslige makthaverne stadig skarpere. Palavidynastiet kom til makten i 1925. Under sterk engelsk og sovjetisk innflytelse i 1941 ble den siste Shahan (Reza Palavi) innsatt. Han var bare i stand til å holde på makten gjennom en rekke tiltak for å kontrollere sjiahierarkiet. Den militær-byråkratiske staten økte gradvis sin andel av oljerenten, og etter oljeprisøkningen i 1974 rådet shahan over store oljeinntekter. Regimet befestet sin makt med omfattende militære styrker og etterretningsvesen. Det passet USA bra. Nixon-doktrinen av juni 1970, etter nederlaget i Vietnam, tilsa at USA ikke lenger skulle forsvare den «frie verden» med egne styrker, men med lokale allierte, rustet opp til å

motstå Sovjetunionen. Iran hadde sentral strategisk beliggenhet. Samtidig var amerikansk våpenindustri på jakt etter nye markeder etter Vietnamkrigen, så moderniseringen av Irans militære styrker (i sin tid bygget opp med engelsk hjelp) passet utmerket. Dermed ble petrodollars resirkulert tilbake til USA.

Gjennom en hær av rådgivere ble både væpnede styrker og sentrale departementer integrert i USAs militærapparat. 60 000 amerikanske eksperter og sivile rådgivere (med familier) demonstrerte amerikansk livsstil i hovedstaden Teheran.¹⁶ Dette undergravet Shahens legitimitet: alle kunne se at han var en diktator som ved hjelp av vestlige støttespillere sløste bort nasjonens rikdom. Dette var spesielt provoserende for sjiaislamske geistlige, som på det religiøse fellesskapets vegne skulle passe på at den verdslige makten respekterte profetens krav. De anså seg å representere Irans egentlige politiske kultur. Befolkningen knyttet i denne situasjonen alle sine håp om en rettfærdig organisert stat til geistligheten.¹⁷ De religiøse fraksjonene fikk overhånd og ledet an i revolusjonen i 1979. Revolusjonen skapte en ny strategisk situasjon i Midtøsten. Allerede i 1980 angrep Saddam Hussein Khomeinis Iran, starten på en åtte år nådeløs krig med mer enn en million drepte. Den blodige krigen bidro til å forvandle Iran til en militær-byråkratisk stat av den religiøse typen med Revolusjonsgarden som en hovedaktør. Dette fundamentalistiske regimet hadde ambisjoner om å spre budskapet til den bredere muslimske verden.

Irans naboland Afghanistan kan i strategisk forstand betegnes som en bufferstat mellom Sør- og Sentral-Asia.¹⁸ Vi kommer her primært til å behandle Afghanistan som en del av Sør-Asia. Om enn det aldri lyktes engelskmennene å kolonisere denne staten, har den hatt svært liten kapasitet til å styre befolkningen, der klanorganiseringen dominerer fullstendig. Det store og folkerike nabolandet Pakistan har en typisk militær-byråkratisk stat, det sivile samfunnet er flerkulturelt og heterogent, med en liten, men markert sjiaminoritet.¹⁹ Forholdene i jordbruket er preget av føydale strukturer med et stort sjikt fattige, avhengige bønder. Det er i praksis de militære som holder landet sammen. Staten må derfor regnes som sekulær, men som Iran gikk Pakistan inn for å utvide *sharia* til flere samfunnsområder fra slutten av 1970-tallet.²⁰

De arabiske statene i området mellom Middelhavet og Golfen (Syria, Irak, Libanon, Jordan) – geografisk betegnet som Mashrek – karakteriseres ofte som «kunstige» statsdannelser med svært heterogene sivilsamfunn. De er alle sekulære stater. De ble dannet i territorier som var meget fragmenterte da det osmanske riket gikk i oppløsning rundt Første verdenskrig. De oppsto gjennom rivalisering mellom kolonimakter på ett nivå og lokale maktaspiranter på et annet nivå. Storbritannia og Frankrike trakk i mellomkrigstiden opp disse statenes grenser og satte inn regimer primært ut fra sine egne imperieinteresser. De mangler en klart samlende statsidé og har således svakt feste i befolkningen. Som territoriell og institusjonell ramme

rundt befolkningens hverdag og politiske aspirasjoner har statsprosjektene en usikker subjektiv forankring. Fortsatt i dag er de preget av dype spenninger langs etniske, klanmessige og religiøse skillelinjer.

Jordan (Transjordan) ble skapt som et emirat av Churchill «en søndag ettermiddag» (sa han selv) våren 1921 fordi området var en residual uten egen politisk historie, men samtidig utgjorde en strategisk viktig buffer ute i ørkenen etter at de mer attraktive områdene var fordelt mellom briter og franskmenn. Den engelske obersten John Bagot Glubb bygget senere opp en sterk beduinerhær (Den arabiske legion) rundt Jordans hashemittiske kongedømme, og ledet erobringen av Vestbredden med Øst-Jerusalem under den første arabisk-israelske krigen i 1948-49.

Det vestarabiske området – geografisk betegnet som Magreb – har stater med mer homogene sivilsamfunn. Forbildet for disse sekulære militærbyråkratiene er Tyrkia, som med Mustafa Kemal Atatürk i 1923 styrket den osmanske herskerklassen og etablerte en sekulær stat i et radikalt politisk-kulturelt brudd med fortiden. Atatürks Republikanske parti var det første parti i den muslimske verden som detroniserte islam politisk. Landet har siden fluktuert mellom mer autoritære og mer demokratiske politiske konstellasjoner. I etterkrigstiden var det preget av en topartidynamikk som etter hvert ga opphav til flere partier og et kaos av koalisjoner, hvoretter de militære grep inn med forsøk på å sanere partisystemet (1960, 1970 og 1980). Tyrkia har en sterk sentralstat og en sterk presidentmakt lik den franske modellen. Generalene er garantister for den sekulære statsmakten. Egypt er den viktigste araberstaten som fulgte i disse fotsporene, og er også den araberstaten som kommer nærmest det vi vanligvis forstår som en nasjonalstat i den europeiske tradisjonen.

Panarabismens sekulære offensiv

I den tidlige etterkrigstiden ble dynamikken i forholdet mellom de arabiske statene preget av en kraftfull mobilisering mot de gamle kolonimaktene som fortsatt hadde et sterkt grep om regionen. Mobiliseringen rettet seg også mot de konservative monarkiene og deres lokale støttespillere som ble ansett som brohoder for fortsatt vestlig dominans. På 1960-tallet ble de fleste geopolitisk viktige araberstatene (Egypt, Irak, Syria) dominert av sekulære nasjonalistiske krefter som – etter Kemal Atatürks forbilde – definerte seg i motsetning til islamsk basert politikk. Det mest folkerike landet, Egypt, var et foregangsland. De radikale republikkene som ristet av seg kolonidominansen på 1950- og 1960-tallet fulgte forbildet fra den egyptiske president Nassers stadig mer uttalte sosialistisk orienterte panarabisme. Det viktigste unntaket var Saudi-Arabias fundamentalistiske regime. For de øvrige statene var politisk islam, ofte representert ved Det muslimske brorskapet, en tredje fiende, ved siden av Israel og USA. Den palestinske frigjøringsorganisasjonen PLO, grunnlagt på Nassers initiativ i 1964, hadde også et prinsipielt

sekulært program. Støtte til palestinerne rettferdige kamp bidro til å gi de sekulære militær-byråkratiske elitene legitimitet i folket.

Målet for nasserismen var en arabisk føderasjon som skulle binde sammen Magreb og Mashrek. Regionale samlingsbestrebelse bidro til de militærbyråkratiske elitenes legitimitet i befolkningen. I 1958 var det helt på nippet til at radikale arabiske nasjonalister tok makten i Libanon og Jordan. USA og England grep inn og sikret provestlige regimer. Den forente arabiske republikk ble opprettet mellom Syria og Egypt, men varte bare fra 1958 til 1961. I 1963 forhandlet man igjen om å slå sammen de to, denne gang også med irakisk deltakelse. En slik samling av folkerike Egypt (i Levant-komplekset) med oljerike Irak (i Golfkomplekset) betydde at Israel sto i fare for å bli ringet inn av *en* sterk aktør. Den bekymringen dette vekket i Israel var noe av grunnlaget for krigene i 1967 og 1973, som vi skal se.

Men de arabiske nasjonalistene klarte aldri å endre på kolonimaktens relativt nylige statsoppdeling av det arabiske området, selv ikke da store deler av den arabiske verden støttet visjonen under Nassers velmaktsdager mellom 1956 (triumfen under Suez-krisen) og 1967 (nederlaget under seksdagers-krigen). Siden har det aldri vært seriøse forsøk på å slå sammen araberstater. Det panarabiske prosjektet mislyktes ikke minst fordi lokale herskere hadde bygget opp sine egne maktposisjoner innen rammene av de statene som de arvet fra kolonimaktene, posisjoner de fryktet for dersom statene skulle slås sammen. Panarabismen var fanget i et dilemma mellom ønsket om nasjonal autonomi og økt andel av oljerenten, og ideer om samarbeid i lys av arabisk kultur kombinert med geopolitisk mobilisering mot Israel. Etter det hashemittiske kongedømmets fall i Irak i 1958 utspilte det seg en rå maktkamp mellom ulike nasjonalistiske og kommunistiske fraksjoner. Det panarabiske og sosialistiske Ba'ath-partiet gikk til slutt seirende ut av maktkampen. I stedet for å slutte seg til Nasser ble dette irakske regimet en arabisk maktmotpol til Egypt. Diktaturet i Irak ble like hårdhendt som de stormaktsovergrep landet hadde vært utsatt for. Da president al-Bakr begynte å legge opp til union med Syria på slutten av 1970-tallet, tok Saddam Hussein makten og foretok en blodig utrensning innen Ba'ath-partiet i juli 1979.²¹

Palestinas frigjøring var et hovedmotiv i arabisk nasjonalisme. Staten Israel ble erklært opprettet i 1948 – etter stormaktpåvirket FN-vedtak i 1947 om deling av den britiske mandatstaten Palestina – etter tiår med sionistisk settlerkolonial nybygging under britisk beskyttelse i det geografiske skjæringsfeltet mellom den vestlige og østlige araberverden. Slik ble Midtøstens eneste settlerstat opprettet på bekostning av den innfødte arabiske befolkningen, en stat som fra et annet perspektiv, særlig et vestlig perspektiv, ble sett som en gjenopprettelse av jødisk verdighet etter nazistenes industrielle masse-mord på jødene under Andre verdenskrig. De to perspektivene begrunner politisk-moralske posisjoner som har stått steilt mot hverandre siden.

Israels særegne posisjon i Levantssystemet

Den spesielle israelske statsdannelsen og dens særforhold til USA er preget av fem særtrekk, av avgjørende betydning for Levantkompleksets konflikt-dynamikk:

(1) Israels blokkering av tilbakevendingen av palestinske flyktninger og en palestinsk statsdannelse skaper en dyptgående, langvarig og hittil uløst konflikt. Israel ble skapt i krig med sine nabostater, en krigstilstand som til dels fortsatt eksisterer. Mens Israels første år var preget av krig med nabostatene, ble Israel/Palestina-konflikten etter hvert Levantssystemets *permanente brennpunkt*. Dette berørte USAs interesser som ny global stormakt i området; politisk måtte amerikanerne støtte Israel, men hadde også viktige interesser å ivareta i forhold til araberstatene for å demme opp mot sovjetisk innflytelse i regionen.

(2) Israel preges av et *legitimitetsparadoks*: Mangel på legitimitet i nabolaget skaper et nærmest uttømmelig sikkerhetsbehov, et behov som denne staten ikke selv kan dekke. Israel har derfor alltid vært avhengig av sikkerhetsgarantier fra stormaktene, de siste tiårene fra USA, og har dessuten utviklet egne atomvåpen som et «siste argument». Landets strategier defineres av et geopolitisk prinsipp om relativ overmakt overfor nabostatene. Israels unilaterale sikkerhetsdoktrine går ut på at statsdannelsens utsatte posisjon rettfærdiggjør ethvert tiltak og enhver aksjon for å sikre landets relative militære overlegenhet, uavhengig av folkerettslige standarder. Flere kriger og intervensjoner som Israel har initiert belyser denne logikken. Men like logisk blir motreaksjonene fra den mer ressursvake arabiske siden: opprustning, gerilja, terroraksjoner.²² USAs interesse i området er først og fremst stabilitet, men har tross enorme investeringer ikke oppnådd den nødvendige strategiske balansen mellom partene.

(3) I forhold til Israel er USA en *bundet hegemonimakt*. Israel er like mye en innenrikspolitisk som en utenrikspolitisk utfordring i amerikansk politikk. Den amerikanske kongressen er blitt en garantist for en nærmest ubetinget politisk støtte til Israel, noe som har vist seg som en effektiv begrensning av presidentens handlingsrom overfor Israel. Dette ble i pinlig grad klart i 2009-2010 da president Obama forsøkte å få israelerne med på forhandlinger med palestinerne på premisser som statsminister Netanyahu ikke aksepterte. Med støtte fra Kongressen tvang Netanyahu Obama til retrett. Denne oppsiktsvekkende israelske innflytelsen over USAs Midtøsten-politikk kan ikke bare forklares med henvisning til den pengesterke israelske lobbyen, men har trolig også sammenheng med en politisk-kulturell affinitet mellom to settler-nasjoner. At USA er en bundet hegemonimakt i forhold til Levantkompleksets lokale stormakt betyr ikke at USA er maktesløs, men at USAs maktressurser bare kan brukes i favør av Israels interesser slik Israel definerer dem. Det er noen unntak fra denne regelmessigheten, men de er ikke mange.

(4) Med verdens eneste supermakt i ryggen er Israel i stand til å forskyve «facts on the ground», og å ignorere internasjonale avtaler som ikke passer med deres tolkning av sine sikkerhetsimperativer. Dette skaper i sin tur *en irreversibel koloniseringsmekanisme*. Den israelske nybyggerstaten har en intern dynamikk som gjør at okkupasjonen blir til kolonisering. Dermed reproducerer Israel etter okkupasjonen i 1967 den koloniseringsambisjonen som var utgangspunkt for statsdannelsen, legitimert ut fra et trusselbilde der nabolaget består av fiendtlige stater: Jo mer militante og krigerske aktører Israel kan vise til (for tiden ledet an av Iran), jo enklere er det å mobilisere vestlig støtte, spesielt fra USA.

Israels status i regionen (punkt 2 ovenfor) oppsummeres i formuleringen om at Israel er «in the region, but not of the region». Så lenge blokkeringen av palestinsk statsdannelse varer ved er det små sjanser for at Israel skal få tillit fra de øvrige statene i regionen. Flere av de fattige nabostatene har dessuten historisk vært nødt til å takle det flyktningproblemet som oppsto da Israel folkerettsstridig hindret palestinske flyktninger å vende tilbake til hjemlandet etter den israelsk-arabiske krigen i 1948-49.

Det palestinske flyktningproblemet og Israels håndtering av det, tydeliggjør statens etniske grunnprinsipp og dermed dens demokratiske dilemma. Israels statsidé, forankret i sionismen, er at den skal være til for verdens jøder. Palestinerne som totalt sett utgjør om lag ti millioner, kan aldri bli en del av det nasjonale fellesskapet. Skal staten Israel kunne også være en demokratisk stat så må den palestinske ikke-jødiske del av befolkningen som staten dekker holdes på et minimum. Det er den etniske rensningen i tilknytning til krigene i 1947-49 og 1967 og blokkeringen av flyktningenes rett til tilbakevending som hindrer Israel i å framstå som en fullblods apartheidstat. Det er følgelig ikke dekkende å betegne Israel som et *demokrati*, fordi demokratiet bare gjelder for en etnisk definert *demos*.

Ved å betone Levantssystemets helt spesielle dynamikk (punkt 3), unngår vi å betrakte dette systemet som et uttrykk for stormaktspolitisk maktbalansering etter den geopolitiske læreboken. Det var nok en viss kobling til Den kalde krigens stormaktsrivalisering. Ikke minst betydde USAs støtte til Egypt (fra 1973 av) at USSR tapte et støttepunkt. Men det som virkelig teller for de vestlige stormaktenes (og særlig USAs) forhold til Israel er verken ressurser, passasjer eller rivalisering med andre stormakter. Det som teller er et sterkt legitimitetsbånd mellom USA som Vestens hegemonimakt og Israel som regional stormakt. De vest-europeiske stormaktene (i EU) er nok etter hvert mer skeptiske, men følger i praksis USA. Det er slående hvor bundet stormaktene er til Israels ekspansive og destabiliserende strategier. Forholdet USA/Israel er forskjellig fra tradisjonelle forhold mellom hegemonimakter og regionalt sterke stater. En hegemonimakt som på denne måten er bundet i forhold til en sentral regional stormakt er nytt i den moderne verdenshistorien. Vestens bånd til denne regionen er ubrytelig knyttet – gjennom en

institusjonalisert kollektiv samvittighet – til Holocaust og jødernes skjebne under Andre verdenskrig.²³

Tre sikkerhetskomplekser

Vi har redegjort for forskjellige typer stater i Midtøsten. Vi har også sett eksempler på hvordan de relaterer seg til hverandre gjennom krig, spenninger og diplomati. Vi skal spesifisere denne interaksjonen ved å betrakte Levant-, Golf- og Sør-Asiakompleksene som tre adskillbare sikkerhetskomplekser.²⁴ Vi kaller disse som regel bare enkelt for komplekser eller systemer. Disse utkrystalliserer seg i løpet av etterkrigstidens samspill mellom statsdannelse og stormaktsengasjement.

Først analyseres Levantkompleksets særtrekk, som knyttes til Israels rolle. Vi avgrensner Golfsystemet og studerer dets koblinger til Levant-systemet fram til 1970-tallet. Deretter avgrensner vi Sør-Asiakomplekset, som siden 1949 har vært preget av spenninger mellom India og Pakistan, men uten at disse var koblet til konflikter i Golf- og Levantsystemet.

Levantkomplekset utgjøres av de statene som har kystlinje mot Middelhavets østlige ende. Fra nord og mot sørøst er dette Tyrkia, Syria, Libanon, Israel og Egypt. Også Jordan regnes hit, adskilt fra Middelhavet av Israel/Palestina, men med bare ørken på den andre siden mot øst. Tyrkia spiller i vår framstilling bare en tidlig rolle som inspirasjon for de sekulære araberstatene, og mot slutten i forbindelse med dagens situasjon. Vi diskuterer Tyrkia i tilknytning til Levantsystemet, men landet har viktige grenser både mot Sentralasia og to av de tre viktigste Golfstatene (Iran og Irak). Der har kurderne sitt territorium, et folk uten stat, bosatt også i Syria, Irak og Iran.

Levantkomplekset grenser mot Golfkomplekset, de statene som har kystlinje mot Persiagolfen. Gitt at Israel/Palestina er kjernen i Levant-systemet, utspiller konfliktene seg der på et lite område mellom forholdsvis små stater. Egypt er større, men har i likhet med de øvrige Levantstatene (med unntak av Syria) ingen oljeforekomster av økonomisk betydning. Riktig nok hadde Levanten viktige passasjepunkter (landveien fra Middelhavet til de oljerike Golfstatene, samt Suezkanalen i Egypt, fortsatt viktig for oljetransport til Vesten), men i etterkrigstiden har de vestlige stormaktene primært vært knyttet til dette komplekset på grunn av spesielle bånd til Israel (punkt 2 over).

I *Golfkomplekset* finner vi et statssystem som likner mer på Europas klassiske 1800-tallssystem: tre store stater (Saudi-Arabia, Irak og Iran), samt en rekke små (Bahrain, Jemen, Oman, De forente arabiske emirater, Qatar, Kuwait). Av de små får særlig Kuwait en viss betydning i vår analyse, de øvrige ligger langs den sørøstlige kysten av den arabiske halvøya. En viktig sikkerhetspolitisk skillelinje i dette komplekset skaper et spenningsfylt trekantforhold: Det ene hjørnet utgjøres av medlemsstatene i Golfens sam-

arbeidsråd (Gulf Cooperation Council), bestående av Saudi-Arabia og de små monarkiene og med sikkerhetsgarantier fra USA, det andre av Iran og det tredje av Irak. Siden Andre verdenskrig har USA vært dypt involvert på alle sider, dels for å sikre seg lojale støttespillere og klientstater, dels for å balansere forholdet mellom dem.

USA ble opprinnelig trukket inn i Golfregionen gjennom systemkonkurranse, Den kalde krigens form for stormaktsrivalisering. Britene hadde ikke ressurser til å opprettholde militært nærvær i området, og brukte Den kalde krigen til å motivere USA til samarbeid. USA overtok rollen som hegemonimakt i Golfen, som ellers i den vestlige verden. Da USAs behov for oljeimport økte, ble også kontroll med oljepris og -ressurser av økende betydning.

USA har her rollen som en ekstern, vestlig hegemonimakt. Landets primære interesser dreier seg om oljeressurser og stabilisering av oljeprisen. USA prøver å spille tradisjonelt maktbalansespill. Slik England spilte de kontinentaleuropeiske statene ut mot hverandre på 1800-tallet, ønsker USA fra «utsiden» å sørge for at ingen av de tre store vinner regional dominans. Det er problematisk nok at alle tre er i oljeprodusentkartellet OPEC. Dette ble dannet i 1960 med Iran, Irak og Saudi-Arabia som sentrale medlemmer. USAs stormaktsinnflytelse var ikke så massiv at et slikt tiltak for økt selvstendighet og ressurskontroll kunne forpurres, etterkrigstiden var tross alt en postkolonial fase.

Hadde USAs stilling overfor Levantsystemet vært samme eksterne, rent materialistiske (olje)interessedrevne posisjon som i Golsystemet, ville det vært en smal sak å gjøre støtten til Israel avhengig av at palestinerne får opprette en egen stat. Det ville ikke på noen måte true USA, og det ville gjøre landets forhold til de sentrale OPEC-oljeprodusentene mye lettere. Men med Israel som okkupasjonsmakt, og med militær, økonomisk og politisk amerikansk støtte til Israel, anses USA – i alle araberland, ikke bare i Levanten – som medskyldig i Israels overgrep mot palestinerne. På grunn av forholdet Israel/USA/araberstatene (punktene 1-4 over) foreligger det i Levantsystemet et stort potensiale for *destabiliserende koblinger* til de øvrige sikkerhetskompleksene. Slike koblinger får også internasjonale ringvirkninger. Vi analyserer nedenfor både *oljeprisøkningene* og *terrorismefrykten* som ringvirkninger av koblinger mellom minst to av de tre sikkerhetskompleksene.

USAs utøvelse av hegemoni i Levantsystemet har primært gått ut på å prøve å legge lokk på konfliktene der, slik at de ikke brer seg til de store oljestatene i Golsystemet. Levantsystemet skal isoleres ved hjelp av barrierer mot destabiliserende koblinger. Forsøkene på å drive fram stadig nye fredsprosesser i forholdet mellom Israel og Palestina, samt økende militær/finansiell støtte også til arabiske Levantstater som vil forsone seg med Israel, fungerer som slike barrierer. På den måten ønsker USA å ha

spillerom for å øve innflytelse i Golsystemet, der landet, også på vegne av den vestlige verden som sådan, har adskillig mer håndfaste interesser.

Men siden USA er en bundet hegemonimakt med lite handlingsrom (punkt 3) overfor Israel, er det vanskelig å hindre at Israel setter til side alle andre hensyn enn egendefinerte sikkerhetsinteresser (punkt 2 og 4). USA er ute av stand til å fungere som ekstern geopolitisk hegemonimakt som kan skifte sin støtte mellom Levantssystemets forskjellige stater ut fra et overordnet maktbalansesperspektiv. Noen anser dette som et særtrekk ved Midtøsten, USAs posisjon der «er kompromittert av landets massive, åpenlyse støtte til Israel».²⁵ Men det er viktig å se at dette i utgangspunktet bare gjelder for Levantssystemet. På grunn av de regionale koblingene blir dette likevel en nøkkel til USAs tvetydige politikk overfor Midtøsten som sådan.

Vi går nå over til å analysere *Sør-Asiakomplekset*, som i hele perioden for 1979 utviklet seg uavhengig av de prosessene vi hittil har studert, selv om det i Iran grenser mot Golfkomplekset. I Sør-Asia foreligger et eksistensielt arvefiendeforhold mellom India og Pakistan, oppstått ved oppdelingen av britisk India etter religiøse/territorielle linjer i 1947, med påfølgende folkeforflytninger. Til komplekset regnes også Bangladesh, Bhutan, Nepal og Sri Lanka, men deres regionale rolle overskygges av konflikten India-Pakistan. I Sør-Asia er verken passasje eller ressurser av noen særlig betydning for USA som hegemonimakt. Det er snakk om en regional stormaktskonkurranse der religiøse (hindu/muslim) markører gjøres gjeldende. Konflikten ligger åpen i Kashmir, som de to regionale stormaktene har kriget om tre ganger (1947, 1965 og 1999). På 1960- og 1970-tallet var det lite som tydet på at det kompliserte forholdet mellom India og Pakistan ville ha ringvirkninger i Midtøsten.

Etter Storbritannias tilbaketrekning fra India hadde situasjonen i Afghanistan vært relativt stabil, med afghanske herskere som effektivt balanserte mellom USA og USSR. Shahens Iran, godt festet i Golfens sikkerhetsdynamikk, utgjorde en barriere mellom Sør-Asia og Midtøsten. USA har her på ingen måte overtatt for britene i samme grad som landet har gjort i Golfkomplekset. Ingen av partene har «lidelseskapital» å binde USA med, slik USA er bundet til Israel i Levantkomplekset. Men det bekymrer USA at de to landene bygger opp hver sin egen atomvåpenkapasitet. Først gjennom 1980-tallet, som vi skal se, danner det seg et tredje brennpunkt i de nordlige grenseområdene mellom Afghanistan og Pakistan.

Skjemaet på neste side er en systematisk oppsummering av forskjeller og likheter mellom de tre kompleksene i lys av de egenskaper vi legger vekt på: hvordan kompleksene er strukturert, forskjeller mellom brennpunkter/grunnkonflikter, konfliktenes spredningspotensiale, og den posisjon hegemonimakten USA inntar i forhold til dem.

Tre sikkerhetskompleser, hegemoni og ringvirkninger

	<i>Levantkomplekset</i>	<i>Golfkomplekset</i>	<i>Sør-Asiakomplekset</i>
<i>Viktige stater</i>	Flere	Flere	To
<i>Strategiske ressurser</i>	Ingen, bare små oljeforekomster.	Olje	Ingen
<i>Kjernevåpen</i>	Israelsk monopol	Påstander om at Iran vil utvikle dette	India og Pakistan
<i>Økonomisk utvikling</i>	Svak. Israel eneste utviklingsstat.	Svak. Noen oljeland bruker statsfond aktivt.	Svak. India anser seg som utviklingsstat.
<i>Brennpunkt/ grunnkonflikt</i>	Israel/Palestina, uløst settlerkonflikt, blokkert statsdannelse. Andre stater: Svakt funderte statsdannelser, udemokratiske regimer.	Klassisk geopolitisk strid om regional dominans.	Militarisering av politisk Islam, grenseområdene mellom Afghanistan og Pakistan.
<i>Regionale ringvirkninger</i>	Palestinakonflikten som regionens symbolske kjernekonflikt. Palestina-flyktningene som regional konfliktkilde. Libanon som krigsskueplass for regional konflikter.	Israels sikkerhetsbehov defineres inn i Golfsystemet. Iranskdominert sjiamuslimsk «akse» Iran/Syria/Libanon (Hizbollah). Mulig iransk atomvåpenprogram utfordrer israelsk kjernevåpenmonopol.	Bred identifikasjon av politisk Islam som terrorister, også de bevegelser som bekjemper Israels folkerettsstridige okkupasjon.
<i>Internasjonale ringvirkninger</i>	Religiøse politiske partier og grupperinger på høyresiden over hele den vestlige verden tar Israels posisjon i Palestinakonflikten som en del av grunnlaget for sine politiske programmer. Dessuten kobling både til oljekrise og terrorangst.	Oljekrise	Terrorangst
<i>USAs rolle som hegemoni-makt</i>	Bundet: Sterkt involvert, men svakt handlingsrom overfor Israel. Det unike forholdet Israel-USA som sikrer Israels regionale overlegenhet.	Balanserer de tre store fra utvendig posisjon.	Begrenset fordi polariseringen India/Pakistan dominerer.

USA i Midtøsten på 1960- og 1970-tallet

USA ble først trukket inn i de oljerike Golfstatene (Iran, Irak) for å bistå Storbritannia, men forholdt seg tilbaketrukket i forhold til Levanten på denne tiden. Under Suezkrisen i 1956 grep USA under Eisenhower inn og iredtesatte de europeiske stormaktene, England og Frankrike, for deres samarbeid med Israel i forsøket på å styrte Nasser. USA tvang også Israel til å trekke seg ut av Sinaihalvøya i mars 1957. Dette ga USA en viss legitimitet i forhold til viktige arabiske allierte.

Men USA måtte finne seg i at Egypt fastholdt de sterke bånd som var etablert til USSR tidligere på 1950-tallet. Som vi har sett skremte det panarabiske forsøket på å koble sammen Golf- og Levantsystemene Israel til å bygge opp kapasitet til å føre preventiv krig. Det framskyndet også landets bestrebelse på å skaffe seg atomvåpen. Panarabismen ble svekket. I 1962-67 var Egypt indirekte i krig med Saudi-Arabia siden de to landene støttet henholdsvis republikanere og royalister i borgerkrigen i Jemen.

Utviklingen i Levantkomplekset tok form av kriger i sirkel rundt Israels grenser. Israel har Levantkompleksets araberstater som en indre sirkel rundt seg. Golfstaten Irak regnes også til den sirkelen, mens Iran og Saudi-Arabia er en noe fjernere periferi. Israels kriger mot Egypt, Syria og Jordan i 1967 og 1973 bidro for alvor til at Levantkompleksets spenninger forplantet seg til Golfkomplekset. Seksdagerskrigen i juni 1967 var et israelsk forkjøpsangrep som respons på panarabisk innsirkling og økende palestinsk geriljaaktivitet. Fra og med dette første slaget mot sine naboland, utviklet Israel sitt nære og spenningsfulle forhold til USA. Krigen ble en anledning for Israel til å demonstrere sin militære overlegenhet i regionen, en posisjon USA siden har garantert. Samtidig ledet krigen i 1967 til Israels okkupasjon av rest-Palestina (Vestbredden med Øst-Jerusalem og Gazastripen), samt de syriske Golanhøydene og den egyptiske Sinaihalvøya (sistnevnte oppgitt 1982).

De sekulære militær-byråkratiske regimene i Israels naboland organiserte egne militære enheter med palestinske flyktninger for å holde dem under kontroll og kunne bruke dem i bestemte typer aksjoner. Etter okkupasjonen i 1967 kom PLO under sterkere innflytelse fra væpnede grupper, og organiserte en geriljahær uavhengig av de arabiske regimene siden araberstatene åpenbart ikke ville gå i bresjen for frigjøring av Palestina.

Bare Levantstater var involvert i 1967-krigen, men Golfstatene var involvert i finansiering og støtte til de arabiske styrkene og palestinsk gerilja. De oljerike konservative, religiøse statene (særlig Saudi-Arabia) kom i etterkant av 1967-krigen overens med de radikale republikanske regimene. De støttet gjenreisning av de militære styrkene, mot at republikanerne innstilte sine forsøk på å eksportere sin revolusjon (etter egyptisk modell) til de konservative kongedømmene. Egypt skiftet samtidig til vestlig allianse. Reorienteringen startet allerede da president Sadat i 1972 sendte nesten alle de om lag 20 000 sovjetiske militære rådgiverne ut med få ukers varsel. Fra

dette tidspunktet fikk Egypt overføringer og militær støtte fra USA som nesten kom opp mot det som Israel fikk.

Samtidig ble PLO under Yassir Arafats ledelse en viktig maktfaktor i arabisk politikk. Organisasjonen beveget seg i løpet av 1970-tallet i en stadig mer forsonende retning ved å gå bort fra kravet om frigjøring av hele Palestina, selv om det ennå skulle gå mange år før reelle forhandlinger kom i gang. Enkelte venstreorienterte PLO-grupper gikk mot forhandlingslinjen og dannet «Avvisningsfronten» med støtte fra bl.a. Syria. Med nøytraliseringen av Egypt kunne Israel fokusere på kampen mot PLO, som også hadde styrket seg i de okkuperte palestinske områdene. Israels gamle erkefiende Egypt løftet ikke en finger da Israel invaderte Libanon første gang i 1978 og deretter i 1982 (se under).

Under Den kalde krigen var det viktig for USA at USSR ikke fikk bygget opp sterke brohoder eller klientstater i Golfen. Ingen av Golfstatene var i seg selv utfordrere til USA. Under Krigen mot terror, derimot, har USA forsøkt å definere både Irak og Iran på denne måten. Golfstatene ble tidligere, som vist, trukket inn i finansieringen av kriger mot Israel gjennom press fra panarabismen. Slik sett var de utfordrere til Israel. Dette understreker igjen hvor viktig det var for USA å isolere og dempe Levantkonfliktene, slik at ikke urett mot arabere (og særlig palestinerne) i Levanten ga de store Golfstatenes militær-byråkratiske eliter grunn til å trekke alliansen med USA i tvil. Om brennpunktet (Israel/Palestina) i Levanten kunne mestres kunne USA lett pleie sine oljeinteresser gjennom et maktbalansespill i Golfen.

Den begynnende egyptiske orienteringen mot Vesten sto ikke i veien for at Egypt sammen med Syria i 1973 angrep Israel (Oktoberkrigen/Yom Kippur-krigen) med det begrensede målet å vinne tilbake henholdsvis Sinai og Golan. Angriperne lyktes de første dagene, men ble drevet tilbake av Israel. Likevel sjokkerte angrepet israelerne og skapte usikkerhet om deres overlegenhet. Nå reagerte Golfstatene med et mer effektivt virkemiddel enn bare støtte til Israels militære motstandere. I 1973 brukte de både embargo-våpenet og OPEC-kartellets markedsrett til å lage et *oljeprissjokk* som rystet hele den industrialiserte verden. Statsklassene tvang også igjennom krav om større andeler av grunnrenten fra oljeselskapene. De kunne potensielt droppe klientrollen og søke mer selvstendighet. De økende inntektene påvirket i sin tur industrialiseringsambisjonene. De skapte også et voldsomt kapitaloverskudd som påvirket endringen av internasjonale finansmarkeder fra midten av 1970-tallet.

Oljekrisen i 1973/4 viste hvilke maktmidler Golf/OPEC-landene hadde: de kunne skape uro i verdensøkonomiens kjerneområder hvis ikke Israel ble holdt i tømmene. USAs støtte til Israel fikk verdensøkonomiske ringvirkninger. Bare USA kunne løse opp grunnlaget for disse. Washington innså nødvendigheten av forhandlingsløsninger som kunne isolere og dempe konfliktene i Levantsystemet, ellers ville oljestatene i Golfen fortsette å spille

en destabiliserende rolle overfor en verdensøkonomi hvis teknoøkonomiske system var svært avhengig av en lav og stabil oljepris. I tillegg til råvarediplomatiet i forhold til Golfstatene, måtte USA stabilisere Israels forhold til araberstatene gjennom avtaler begge sider kunne respektere. Israels forhold til palestinerne statsdannelsesambisjoner var det såreste punktet og skapte flest problemer for slikt diplomati. Resultatet var den diplomatiske prosessen fram til Camp David avtalene i 1978 med Egypt som pådriver. Disse avtalene førte fram til den egyptisk-israelske fredsavtalen i 1979 med påfølgende eksklusjon av Egypt fra Den arabiske liga, siden landet hadde inngått en *separat* fredsavtale med Israel. Dette lå også bak attentatet på president Sadat i 1981.

Med disse utspillene under Carter-administrasjonen lyktes det USA i noen grad å isolere Levantkomplekset, med det israelsk/palestinske brennpunktet, fra Golfkomplekset mot slutten av 1970-tallet. Fra Camp David og fram til 2011 har Israel hatt sikkerhetspolitisk stabilitet i forhold til Egypt og Saudi-Arabia. I tillegg var Tyrkia en pålitelig lokal USA-alliert inntil det amerikanske angrepet på Irak i 2003. Den fortsatte regionale usikkerheten lå særlig i korridoren Libanon, Syria, Irak, Iran. Disse spenningene utviklet seg fra midten av 1970-tallet, som vi skal se.

Midt på 1970-tallet spilte USA et eget geopolitisk spill i forhold til Golfsystemets interne konfliktlinjer. Det rådet en krigsliknende tilstand mellom Irak og Iran fram til midt på 1970-tallet.²⁶ Midt på 1970-tallet var Irak det landet som utfordret det amerikanske hegemoniet. USA la stor vekt på å støtte Iran. Shahen ønsket å endre grensen til Irak ved Shatt-al-Arab vannveien (Eufrat/Tigris-deltaet) i Irans favør. Irak motsatte seg et slikt inngrep mot landets eneste innseiling fra Golfen. På denne tiden hadde Israel et tett samarbeid med Iran, som jo var en ikkearabisk, USA-støttet Golfstat. Koordinert av USA involverte de to landene seg i de bakre linjer av kurdiske militære operasjoner. Irak fikk dermed ikke ro fra kurdernes mobilisering for å danne egen stat.²⁷ Irak var til slutt tvunget til å gi konsesjoner til Shahens Iran, USAs hovedallierte. Algiers-avtalen av mars 1975 etablerte en midt-linjedeling av Shatt-al-Arab-vannveien. Sent på 1970-tallet hadde USA innflytelse i alle de tre hovedlandene i Golfkomplekset, sterkest i Iran og Saudi.

Saudi-Arabia har i mange sammenhenger vært en stabiliserende faktor i Golfsystemet. Landet har vært en sentral amerikansk alliert som samtidig er roffestet i regionen. Dette er en markert kontrast til Levantkomplekset der USAs hovedallierte Israel ikke er roffestet i regionen. USA var midt på 1970-tallet ute av Vietnam og anså alliansen med Shahens autoritært sekulære regime i Iran som sikrere enn alliansen med det autoritært-religiøse regimet i Saudi-Arabia.

Med revolusjonen i Iran i 1979 ble denne stabiliteten rystet. Iran framsto som Golfsystemets brennpunkt. Men ulikt i Levantsystemet, går spenningen

her mellom stater, ikke mellom en stat og et folk som blokkeres fra statsdannelse. Iran ble til en teokratisk, antivestlig orientert stat, men søkte nøytralitet i forhold til Den kalde krigens øst/vest-spenninger. Denne type urosenter kunne USA som hegemonimakt fortsatt klare å takle gjennom maktbalansering, noe som ville minimere ringvirkninger ut over Golf-komplekset. Derimot kunne USA ikke hindre regionale ringvirkninger via sjaaaksen Iran-Syria-Libanon. Denne aksen gjorde Israel mye for å svekke, noe som igjen skapte problemer for USA som hegemonimakt.

Den økende betydningen av politisk islam

Fram til midten av 1970-tallet var den arabiske nasjonalismen primært sekulær. Siden Israels posisjon i området ble ansett som illegitim, ga den pan-arabiske mobiliseringen mot denne fienden de sekulære militær-byråkratiske elitene legitimitet i folket, selv om demokratiet manglet. Men ettersom USAs relasjon til de store statene ble stadig mer åpenlys (i begge komplekser, særlig i sekulære stater som Egypt og Iran), økte omfanget av mobilisering nedenfra. Denne skulle vise seg å få en stadig mer religiøs orientering.

Politisk islam vokste fram som et mobiliserende alternativ til den venstreorienterte arabiske nasjonalismen. Dette må ses i lys av det katastrofale og ydmykende nederlaget mot Israel i 1967, og at de arabiske nasjonalistregimene med Nasser i spissen heller ikke innfridde forventningene fra frigjøringskampene mot kolonimaktene og deres håndtlangere, de «dekadente monarkene». Politisk islam tilbyr et alternativt regionalt forankret frigjøringsparadigme, frigjort også fra vestlig-inspirert nasjonalisme og sosialisme. Kriteriene hentes fra Koranen og tilknyttede kanoniske tekster. Selv om utgangspunktet er en stat, gjør mobiliseringens religiøse grunnlag at noen av bevegelsene får enten regionalt eller transnasjonalt omfang. Siden grunnlaget er fortolkning av skriftene, finnes det en rekke særgrupper og ofte sterkt fiendskap mellom forskjellige fraksjoner. Politisk islam er et samlebegrep som skiller et mangfold av bevegelser: intolerante eller pluralistiske, tilhengere eller motstandere av vitenskap, religiøst kontemplative eller politiske aksjonister, demokratiske eller autoritære, pasifistiske eller voldelige.

Det muslimske brorskap bygger på sentrale muslimske reformtenkere og opposisjonelle fra midten av 1800-tallet, men er den første moderne bevegelsen innen politisk islam, grunnlagt i 1928 i Egypt. Dens fremste mål er regionalt: et religiøst begrunnet kalifat som omfatter hele det muslimske området. En sentral representant var den egyptiske forfatter og teolog Sayyid Qutb, som tidlig på 1950-tallet etter et studieopphold i USA fordømte den amerikanske livsstilen i harde ordelag. Brorskapet avviste opprinnelig politisk vold. Sør-Asia har sin egen islamist bevegelse, Jamiat-e Islami, grunnlagt i 1941 av Maulana Maududi, etter hvert med nære forbindelser til Det muslimske brorskapet.²⁸

Grunnet Den kalde krigen motarbeidet USA panarabismen i dens ekspansjonsperiode fram til 1967. Selv om de kritiserte vestlig innflytelse, fikk de religiøse bevegelsene, som skapte hindringer for de sekulære panarabiske regimene, støtte fra USA. På 1950-tallet var USA opptatt av å motvirke både nasjonalistisk oljepolitikk og utenrikspolitisk drift i retning av allianse med USSR. USA støttet Det muslimske brorskapet og tilsvarende nettverk mot den radikale nasjonalismen til Nasser i Egypt og Mossadegh i Iran. Under den venstreorienterte panarabiske offensiven tidlig på 1960-tallet benyttet USA seg av sine kontakter med Saudi-Arabia. Saudierne støttet forskjellige tiltak, ikke minst flere islamske sentra, konferanser og verdensomspennende nettverk. Mot den radikaliserende panarabismens kobling mellom Levant- og Golfkompleksene, drev Den kalde krigens geopolitikk USA til utvidet samarbeid med det konservativt-fundamentalistiske regimet i Saudi-Arabia. Regimets hensikt var å stimulere en islamsk vekking som koblet alle tre komplekser og dermed sikre en islamsk blokk fra Nord-Afrika til Pakistan og Afghanistan. Støtten fortsatte på 1970-tallet. Sågar Khomeini ble i forkant av den iranske revolusjonen av mange kalde krigere betraktet primært som en antikommunist. Via Israel og Jordan støttet USA også muslimske fundamentalister i Syria på 1970-tallet.²⁹

Med sine store rustnings- og militærutgifter hadde flere av de sekulært ledede statene i denne perioden problemer når det gjaldt økonomisk og sosial utvikling. Samtidig hadde de en raskt voksende befolkning med store ungdomskull. Nye muligheter for høyere utdanning og eksponering for vestlige lands levestandard fostret misnøye. Statene måtte på den ene siden holde den politiske opposisjonen nede. Så lenge regimene benyttet seg av omfattende etterretning, angiveri, fengslinger og nedkjempelse av protest, var det mest effektivt å dyrke fram protesten mot regimene på religiøs basis. Et alternativ til slik teksttro, tilbakeskuende religiøs-politisk mobilisering ville være en moderniserende islam som vektla skillet mellom stat og religion, men det manglet et rom for politisk opposisjon som kunne trekke mobiliseringen i denne retningen. Opposisjonen ble drevet inn i moskeene, og statsloyale religiøse lederne var ofte ute av stand til å kontrollere den. Når opposisjonen viste tendenser til å samle seg om politisk islam, med dens kritikk av vestlig sivilisasjon, ble statene også fristet til å svare med samme mynt: for å tekkes opposisjonen spilte de på antiamerikansk retorikk.³⁰ Det samlede resultat var oppsving for antivestlig politisk islam, til tross for at både statene og den religiøse opposisjonen på forskjellig vis også hadde USAs støtte.

Situasjonen varierte fra stat til stat og over tid, men i alle landene viste det seg at politisk islamske bevegelser virkelig skjød fart fra 1970-tallet og framover. Grunnlaget var der, som vi har vist fikk islam som en lov-religion større betydning i etterkant av den iranske revolusjonen. En mye brukt typologi skiller mellom tre varianter av politisk islam som alle har gitt

opphav til brede politiske bevegelser.³¹ *Tradisjonister* tolker islam med referanse til lokal kultur og aksepterer den lokale øvrighetens politiske autoritet. Disse finnes i dag for det meste utenfor byene, ofte knyttet opp mot stammenettverk eller brorskap av sufier. *Fundamentalistene* ønsker politisk makt for å bringe samfunnet tilbake til den religiøst uklanderlige livsførsel som kom til uttrykk i profetens handlinger som beskrevet i *haditene* (nedtegnelsene om profetens ord og gjerninger). Den tredje typen er *islamistene*, som søker en alternativ modernisering av staten, basert på en nyfortolkning av religionen.

De fundamentalistiske gruppene rekrutterer særlig fra den urbane middelklassen, som blant annet reagerer på de økende massene av fattige innflyttere til byene. Men etter hvert som Koranskolene rekrutterte bredere, fikk man også en type «nyfundamentalisme» med større appell til fattige grupper. Fundamentalistene har vært pionerer i en teknikk som alle de politisk-islamske bevegelsene nå praktiserer: man eksponerer seg selv for anti-islamske krefter, trekker seg deretter tilbake i mindre grupper for å styrke hverandres fromhet og vender til slutt tilbake for å forandre storsamfunnet. Egypteren Qutb's opphold i USA er et eksempel vi allerede har nevnt.

I disse bevegelsene spiller de skiftlærde (*ulama*) en særlig stor rolle, og Koranskolene (*madrassaer* hos sunniene og *hawza* hos sjiaene) er sentrale arnesteder. Madrassaene ble etablert i det gamle India som anti-britiske institusjoner som skulle skolere ungdommen i islam. Både religiøse skoler og lederskap styrket seg kraftig gjennom Afghanistans frigjøringskrig mot Sovjetunionen på 1980-tallet.³² Fra slike institusjoner kom studentene som mobiliserte for revolusjonen i Iran og de geistlige som bygger opp om regimet i Saudi-Arabia.

Den politisk-islamske posisjonen har altså kommet til makten i Iran og Saudi-Arabia, slik vi tidligere har redegjort for i forbindelse med den religiøse varianten av den militær-byråkratiske staten. Når en religiøs bevegelse blir statsbærende på denne måten, må den inngå en rekke kompromisser i forhold til velferdspolitik, militære prioriteringer, overklasse-livsstil og korrupsjon. Den religiøse bevegelsen blir innenrikspolitisk orientert, men spiller inn i regionale eller internasjonale konflikter. Khomeini søkte allianser med sjiaislamistiske bevegelser i land med sunni-islamsk majoritet, i sin streben etter å eksportere revolusjonen.

Vår interesse her gjelder imidlertid særlig de delene av politisk islam som ikke har blitt statsbærende, men som fungerer som opposisjonsbevegelser med nasjonalt, regionalt eller transnasjonalt fokus. Vi betrakter skillet mellom den fundamentalistiske og islamistiske varianten av politisk islam i dette perspektivet. Det dreier seg primært om politiske partier. I de landene der den politiske offentligheten frisettes etter den arabiske våren (2011) vil slike partier gjøre seg gjeldende med større eller mindre oppslutning ved

valgene, som både Det muslimske brorskapet og Salafistene i Egypt høsten 2011.

Den *islamistiske* varianten kan forstås som en reaksjon på fundamentalismens begrensninger. Mange av regimene (som Saudi-Arabia) satset på å kooptere det tradisjonelle religiøse lederskapet for å gi staten og dens ledere – som egentlig ikke lever opp til profetens forbilde – religiøs legitimitet. De høyere skriftlærde ble gjerne utnevnt av regimet til egne råd som formelt ble konsultert i en del spørsmål. Islamistene ville motvirke en slik tilknytning til den verdslige makten. De mente derfor at samfunnet av troende muslimer – *umma* – måtte spille en sentral rolle og være med på å prege mobiliseringen. De religiøse tekstene krever fortolkning. Radikalismen i de *islamistiske* gruppene ligger ikke bare i at de utfordrer eksisterende politiske regimer, de utfordrer også den religiøse orden gjennom å kreve at legfolk skal delta i det teologiske ordskiftet. Disse gruppene rekrutterer særlig innen profesjoner som ble eksponert for moderne vestlig innflytelse: studenter, ingeniører, leger. Deres argumentasjon er også preget av vestlige inspirasjoner, som vitenskapsskepsis og kulturkritikk. Modernisering og vestlig innflytelse ble ansett som moralsk korruperende. Elitepartiet var en mye brukt modell for politisk organisering (Qutb, Mawdudi). De legger vekt på institusjonsbygging og bruk av ny teknologi.

De autoritære regimene er tvunget til å bruke store midler på sitt maktapparat (militære og politi), mens velferdsytelser til befolkningen nedprioriteres og dessuten ofte er organisert på klientelistisk eller direkte korrump vis. Det er derfor ingen tilfeldighet at mange av de islamistiske organisasjonene har høstet folkelig oppslutning gjennom å bygge opp omfattende velferdsstiltak. Dette styrker deres legitimitet i opposisjonen mot regimer som har lite å tilby sine borgere.

Enkeltgrupper som Hamas blant palestinerne, Hezb-e Islami i Afghanistan eller Hizbollah i Libanon fokuserer på en nasjonal politisk arena. Selv om alle varianter av politisk islam gjennom sin religiøse basis søker å favne om alle stater i den islamske verden, skiller de seg fra hverandre etter hvilken kontekst de forholder seg til. Det transnasjonale rommet blir viktig for å diskutere ideologi, dele taktisk lærdom og formidle støtte. Men det blir sjelden en arena for politisk handling. Selv grupper som tyr til voldshandlinger mot internasjonale mål gjør det ofte i tilknytning til en nasjonal agenda, som ved angrep på det som sees som okkupasjonskrefter i Afghanistan eller Irak.

Vi knytter altså politiske islamske partier til opposisjonen mot militærbyråkratiske enkeltstater. Vi har skilt dette fra politisk islam som er statsbærende og støtter internasjonal misjonering (Saudi-Arabia, Iran). Men vi må også skille disse bevegelsene fra et annet internasjonalt utslag av politisk islam. Like mye som fundamentalistiske stater blir del av internasjonale forhold kan *underjordiske nettverk* bli det. Slike nettverk fungerer analogt

med en motstandsbevegelse i en stat preget av væpnet konflikt: de må dekke alle spor, kan ikke fungere som en masseorganiserende organisasjon, men er organisert som hemmelige celler som planlegger overraskende, voldelig aksjoner for å spre frykt bak fiendens linjer. Militær trening i geriljaaktige aktiviteter er en sentral komponent her. Al-Qaida er det åpenbare eksemplet på dette, som vi betegner som *globale militante islamistnettverk*. Hamas og Hizbollah kan overfladisk sett likne, men dette er masseorganisasjoner med politisk reformerende siktemål, de er lokalt grunnnet og voldelige aksjoner inngår i et større konfliktbilde der legitimitet hos befolkningen spiller en stor rolle.

Hamas er en typisk *islamistisk* bevegelse. Politisk islam har en lang historie på Vestbredden og Gaza. Det konservative Muslimske brorskapet sto sentralt på Vestbredden som alliert i jordanske kong Husseins kamp mot panarabismen. Mens Egypt administrerte Gaza organiserte Brorskapet palestinske studenter på 1950-tallet. Disse splittet seg etter hvert i nasjonalister og islamister. Nasjonalistene bygget opp Fatah fra 1958/9 og senere PLO. Fatah startet geriljakrig mot Israel fra 1965. Islamistene ble nesten marginalisert i en sekulær bølge inspirert av Nasser, Baath-partiene og Fatah. Etter okkupasjonen av Vestbredden og Gaza i 1967 behandlet Israel Brorskapet som en viktig motvekt mot PLO. Den senere grunnleggeren av Hamas, Sheik Yassim, fikk bygge ut et nett av moskeer, velferdssentraler og skoler. Disse ble sentra for islamisering av deler av den palestinske befolkningen, som til da hadde vært blant Midtøstens mest sekulariserte og vestlig orienterte folk. Samtidig ble PLO hardhendt forfulgt. Ikke bare USA (i Afghanistan), men også Israel (i de okkuperte områdene) så på 1980-tallet politisk islamske bevegelser som nyttige medløpere.³³

Hizbollah i Libanon har militær opprinnelse. Siden grunnleggelsen i 1982 er denne bevegelsen utvidet til et politisk parti med en betydelig velferdsaktivitet, altså helt i tradisjon med den islamistiske typen. Hizbollah og Hamas ser på vold som legitimt virkemiddel i en lokal konflikt der Israels okkupasjon og intervensjon ikke kan forsvares ut fra folkeretten.

Men når Vesten rammes av frykten for de underjordiske islamistnettverkene, er det lett og dessuten ofte politisk og strategisk opportunt å identifisere selv de lokale islamistiske grupperingene som globale trusler. I forhold til Hamas/Hizbollah i Levantsystemet skjer dette (de listes på de lister over terroristorganisasjoner som EU, USA og andre store land har etablert),³⁴ selv om det først og fremst er Israel de truer.

Mens Hizbollah og Hamas åpenbart passer definisjonen av islamisme, er det vanskelig å si om al-Qaida skal regnes som fundamentalistisk eller islamistisk. Dette fordi de spesialiserer seg i rene angstskapende terroraksjoner (i så måte kunne man kalle dem «terroristisk islam»), mens forskjellen mellom de to typene først viser seg for bevegelser som søker politisk innflytelse som massebevegelser.

Ved siden av al-Qaida spiller Taliban en stor rolle i vår analyse. Denne bevegelsen er lokalt tilknyttet Afghanistan, men kan lettere knyttes til den fundamentalistiske typen. Taliban betyr «de som søker sanning», et uttrykk som brukes om religiøse seminarister. Bevegelsen oppsto i madrassaene og innen det religiøse lederskapet.³⁵ Men i motsetning til de fleste fundamentalistiske bevegelsene i politisk islam, var ikke Taliban ledet av de høyere skriftlærde, *ulamaen*. Snarere tok de menige skriftlærde, mullahene, ledelsen i et religiøst basert opprør mot det de så som vanstyre og umoral. Taliban har intet velferdsprogram, slik skiller de seg fra den islamistiske typen. Taliban kjennetegnes av vekt på fysisk sikkerhet, islamske rettferdsbegreper, total mannsdominans og av sin basis i de religiøse nettverkene. Hamas og Hizbollah er derimot dominert av grupper med moderne utdannelse, folk som vil ta makten fra de skriftlærde. Taliban hadde ingen borgerskaps-bakgrunn eller intellektuell tilknytning. De høyere skriftlærde – *mawlawi*ene/*ulama* – fikk bare perifere posisjoner. Det ledende sjikt var ganske enkle landsby-mullaer, menige religiøse ledere, riktignok mange av dem med noe utdanning fra sentrale Deobandi-madrassaer i Pakistan, som Darum-ul Haqqania nord for Islamabad. Som vi skal se, tok Taliban, etter å ha mottatt solid pakistansk støtte, makten i Afghanistan midt på 1990-tallet. Med suksessen fulgte også sterke påvirkninger utenfra. Taliban har også vært betegnet som en *uintendert etnisk bevegelse*. Den vil rekruttere fra alle folkegrupper, men de fleste av lederne og sympatisørene er etniske pashtunere.

Vi har nå gjennomgått de viktigste historiske og begrepsmessige forutsetningene for å analysere utviklingen i de tre kompleksene over de seneste tre tiårene. Hvis USA kunne rose seg av å ha isolert Levantkomplekset og skapt en viss stabilitet med Camp David-avtalen i 1978, tok det mindre enn ett år før to historiske vendepunkter – relativt uavhengige av hverandre – reaktiverte gamle og skapte nye kilder til permanent uro.

I vår neste hoveddel analyserer vi utviklingen 1979-2010. Nye vendepunkter gjorde seg gjeldende ved begynnelsen av hvert tiår: slutten på Den kalde krigen 1989-91 og starten på Krigen mot terror i 2001. Vi undersøker USAs bestrebelser på å unngå at brennpunkter i hvert av kompleksene skaper destabiliserende ringvirkninger lokalt og globalt, og følger de uintenderte konsekvensene av hegemonimaktens politikk i regionen.

Vi studerer hvert kompleks for seg. Først Sør-Asiakomplekset, dit Den kalde krigen forplantet seg da USSR invaderte Afghanistan i desember 1979. Deretter Golfkomplekset, der dynamikken ble preget av den fundamentalistiske revolusjonen i Iran i april 1979. I tredje omgang drøfter vi hvordan utviklingen i disse to kompleksene virket sammen med den videre utviklingen i Levantkomplekset og slik skapte den situasjonen som har rådet i Det utvidede Midtøsten det siste tiåret.

Utviklingen i de tre sikkerhetskompleksene 1979-2010

Sør-Asiakomplekset

USA var i 1979 ikke en etablert aktør i Sør-Asiakomplekset. Den lokale spenningen mellom India og Pakistan hadde lite med Den kalde krigen å gjøre, så det var ikke nødvendig for USA å bidra til «oppdemming». Men med en gang motparten i Den kalde krigen gjorde seg gjeldende, gjennom USSR's invasjon i Afghanistan romjula 1979, begynte USA å bekymre seg generelt for den globale balansen i systemkonkurransen med Østblokken, og for passasjen til Persiabukta spesielt, siden enhver ustabilitet her kunne få store konsekvenser for sikkerhet knyttet til oljeleveranser herfra. Dermed var det etablert en kobling mellom Sør-Asia- og Golfkompleksene.

USA tolket USSR's invasjon offensivt, mens det i etterkant har vist seg at aksjonen var drevet av USSR's ønske om å moderere det afghanske kommunistpartiet.³⁶ Om USA hadde et mer langsiktig og offensivt håp om at invasjonen kunne føre til at USSR simpelthen overanstrengte seg, er et spørsmål vi skal la ligge her. Men mange har i etterkant hevdet at USA bevisst la opp til å undergrave USSR's posisjon som supermakt.

I det siste tiåret av Den kalde krigen kan vi imidlertid spore røttene til det som med 9/11-2001 ble *Krigen mot terror*. Denne krigen innledet USA som eneste supermakt mot al-Qaida som det viktigste globale militante islamist-nettverket. Vi definerte forrige avsnitt dette som en spesielt transnasjonalt orientert og underjordisk form for politisk Islam. Vi skal i det følgende spore den prosessen som starter med koblingen av Golf- og Sør-Asia-kompleksene og ender i *Krigen mot terror*.

USAs posisjon i Afghanistans nærområde var radikalt endret med tapet av Iran som alliert. Med Iran som partner kunne USA ha bidratt med indirekte støtte via Irans grense mot Afghanistan. Nå måtte de ty til eneste alternativ, nemlig gjennom grenseområdene i Pakistan. Siden USA fram til 1979 hadde støttet Iran mot Irak, var Saudi-Arabia nå hegemonimaktens eneste sikre allierte i Golfen. Men sheik/imam-alliansen der var – som vi har vist – labil. Opp mot tusen militante islamister besatte stormoskeen i Mekka 20/9-1979.³⁷ Etter femten dager ble opprøret nedkjempet av franske elitetropper og opprørerne henrettet. Opprørerne hadde kritisert den vestlige alliansen og kritisert kongefamilien for ikke å lede landet «etter Guds bok». De meget bekymrede saudiske elitene (de hadde sett revolusjonen i Iran), fikk hjelp av USA til å dempe presset ved å sende ut de mest radikale islamske elementene som hellige krigere i kampen for å kaste Sovjetsoldatene ut av Afghanistan. Kongehuset Saud ble kvitt sine mest brysomme kritikere, og kunne stå fram som ledende i det internasjonale forsvaret av islam. Man tok brodden av saudiarabiske aksjonister på hjemmeplan og fikk motiverte frontkjempere i den fordekke «counter-insurgency» strategien mot USSR i Afghanistan. Amerikanerne oppnådde at det iranske regimet ikke fikk monopolisere

tolkningen av hva politisk islam var.³⁸ USA hadde som nevnt også tidligere støttet opp om politisk islam mot sekulære radikalere. Alle avskygninger av politisk islam ble sett på som trygge samarbeidspartnere i den kalde krigen mot kommunistene. Dette ble ikke minst betont av CIA-sjefen Bill Casey. Men de utilsiktede konsekvensene ble dramatiske. Tjue år senere hadde nettverk utgått av politisk islam overtatt USSRs plass som USAs hovedfiende i verdenspolitikken.

En kompleks sammenfletning av årsaker omgjorde de geografisk ugjestmilde grenseområdene mellom Afghanistan og Pakistan til et nytt brennpunkt. Seks faktorer var av betydning i den konteksten som rådet da USA i all hemmelighet gikk i gang med å organisere fordekte geriljaoperasjoner fra dette området.³⁹

For det første hadde en lang rekke afghanske flyktninger søkt eksil i området rundt Peshawar som en respons på radikaleringen i Afghanistan. Amerikanerne hadde kontakt med disse allerede før invasjonen i desember 1979. Disse gruppene – *mujahedin* – var grunnstammen i de geriljagruppene som USA bidro til å bygge opp. For det andre har vi sett at USA og Saudi-Arabia samarbeidet om å bringe inn hellige krigere for å lette presset på det saudiske kongehuset. For det tredje lå Kina i en egen kald krig med Russland fram til 1985.⁴⁰ Den vordende asiatiske stormakten i øst sluttet seg derfor også til alliansen mellom Saudi-Arabia og USA. For det fjerde var CIA i stor grad diskreditert av politiske skandaler på 1970-tallet. Organisasjonens framferd i regionen måtte derfor holdes strengt hemmelig. Militær assistanse og våpen fra de allierte ble formidlet via den pakistanske etterretningstjenesten ISI. For det femte var den rådende sikkerhetsoppfatningen helt dominert av Den kalde krigen. USA hadde ikke mye erfaring med erkefiendeforholdet mellom India og Pakistan, og undervurderte hvor egenrådig utenrikspolitikk Zia Ul Haqs militærdiktatur i Pakistan førte. Innenfor det afghanske eksilmiljøet i Peshawar valgte pakistanerne å støtte bare de mest ytterliggående representantene for politisk islam. Mer sekulært orienterte politiske motstandere av USSRs okkupasjon ble ikke tilgodesett med støtte. For det sjette er Afghanistan og grenseområdene tradisjonelle områder for valmuedyrking. Det eksisterte historisk sett et lokalt marked (der Iran spilte en stor rolle) for opium. I løpet av 1980-tallet ble det opprettet en rekke heroinlaboratorier i grenseområdene. Sammenflettet med opptrappingen av geriljakrigen i Afghanistan oppsto nye smuglerruter: Pakistanske militære kjøretøyer fraktet våpen inn og heroin ut.⁴¹ Området sto etter hvert for halvparten av all herointilførsel til Vesten. Dette var viktigste komponent i en omfattende lokal svart økonomi.

Vi har påpekt at USA i Levantkomplekset står som en bundet hegemonimakt overfor Israel. I Golfsystemet skapte tapet av Iran bare forbigående problemer, og som vi skal se senere engasjerte USA seg her snart i kynisk maktbalansering. Men USA sto ikke like sterkt i forhold til Sør-Asia-

komplekset. Pakistan spilte hele tiden et spill overfor India. Fordi USAs innsats mot invasjonen i Afghanistan måtte hemmeligholdes, var det umulig å motarbeide pakistansk egenrådighet ved å finstyre overføringene. USA ble her i noen grad «brukt» av Pakistan, om enn ikke i samme grad som Israel hadde vist seg i stand til å bruke hegemonimakten til egne formål. Det pakistanske militære (særlig ISI) hadde hånd om den militære assistansen – etterkrigstidens til da største hemmelige paramilitære operasjon – mens geriljakrigrerne ble rekruttert fra de mest islamistiske delene av det afghanske eksilmiljøet, støttet opp med saudiske aktivister. Så lenge disse kjempet på Den kalde krigens premisser, altså til de hadde kastet ut Sovjetstyrkene, var de alle USAs allierte. Men med den utviklingen som fant sted etter Den kalde krigen, fra tidlig 1990-tall og framover, ble noen av nettverkene av geriljakrigrere knyttet til et globalt militant islamstnettverk, nemlig al-Qaida.

Da USSR trakk seg ut av Afghanistan i 1989, mistet USA helt interessen for Sør-Asia. Den løse alliansen mellom USA, Saudi-Arabia og sunni-muslimske aksjonistnettverk gikk i oppløsning. Afghanistan ble latt tilbake som en skueplass for lokale aktører som India, Pakistan og Russland. De vaktet over en eskalerende borgerkrig mellom de tidligere mujahedin-gruppene, knyttet til de forskjellige krigsherrene. I denne konteksten etablerte Taliban seg som utbrytere fra mujahedin i 1994.

Som vi skal se i neste avsnitt, grep USA så inn i Golfkompleksets geopolitiske spill. Golfkrigen i 1991 ble hegemonimaktens første store militære oppgave i regionen etter avslutningen av Den kalde krigen. Golfkrigsalliansen bekreftet at det postsovjetiske Russland innordnet seg og aksepterte USA som eneste gjenværende supermakt. Det så ikke ut til at inngrepet i Golfkomplekset skulle få noen betydning for Sør-Asiakomplekset. Med Den kalde krigens avslutning syntes Sør-Asia enda mer betydningsløs, verken stormaktskonkurranse eller transportruter i området telte for USA. Sentral-Asia fikk riktignok sterkt økende betydning på grunn av sine oljeressurser, og Sør-Asia var periodevis inne i bildet i forbindelse med olje/gassrørledninger,⁴² men dette fikk aldri avgjørende betydning. USA mente vel at borgerkrigen i Afghanistan kunne få brenne seg ut, og anså framveksten av Taliban og deres maktovertakelse som noe de kunne ta lett på.

Men derved kom USA til å se bort fra en ny type kobling som var i ferd med å oppstå mellom Sør-Asia – særlig stammeområdet på grensen mellom Pakistan og Afghanistan – og Golfkomplekset. Koblingen ligger nettopp i etableringen av al-Qaida som et globalt militant islamistnettverk med global mobilitet.⁴³ De kom også tilbake til Afghanistan, men det sentrale er egentlig ikke tilknytningen der. Nettverksbyggingen startet opp i geriljakrigperioden. USA hadde tidlig på 1990-tallet ikke noen analyse av denne mobiliseringens særtrekk. De regnet kanskje med at den ville degenerere til betydningsløs religiøs fanatisme når USAs støtte opphørte. Videre kunne de heller på ingen måte forutse den koblingen som oppsto i det Taliban vokste fram i den

kaotiske situasjonen USA hadde bidratt til i Afghanistan da de trakk seg ut av Sør-Asia.

Første Golfkrig var en reaksjon på Iraks invasjon av Kuwait i august 1990. Saudi-Arabia var eneste mulige brohode for de amerikanske troppene. Fra september 1990 utplasserte USA opp mot en halv million tropper til Saudi-Arabia. Dette var en provokasjon både mot aktivistiske og reformistiske grupper innen landets religiøse sirkler. For å beskytte Saudi-Arabia etablerte USA sågar permanente militærbaser i landet. Det er oppsiktsvekkende at landet aksepterte dette og klarte å glatte over uroen landets allianse med de «vantro» skapte. USA kan neppe ha forestilt seg at geopolitiske disposisjoner i Golfkrigen, og særlig i Bin Ladens hjemland, Saudi-Arabia, skulle forvandle al-Qaida nettverket til en hovedfiende og at terror fra en slik gruppe skulle gi navn til en hel geopolitisk konstellasjon fra 2001 (Krigen mot terror).

Den harde undertrykkelsen innad gjorde at Bin Laden definerte sitt nettverk som en form for «eksternalisert» saudi-arabisk opposisjon som skulle legge opp en transnasjonal strategi å ramme USA på lang sikt. Bin Laden hadde vært tilbake i hjemlandet siden 1989, men gikk nå i eksil til Sudan. I 1993 ble Bin Laden erklært uønsket i sitt hjemland og utstøtt fra familien. Al-Qaida skulle straffe de «vantro» som fikk plassere sine tropper på Saudi-Arabias jord. I Bin Ladens begrunnelse lå også referansen til grunnkonflikten i Levantsystemet, til USAs felles ansvar med Israel for urett begått mot palestinerne som et muslimsk broderfolk.

Retrospektivt er det ikke vanskelig å se hvordan et antall hendelser på 1990-tallet indikerte at militante islamske aktivistnettverk begynte å aksjonere mot USA. I februar 1993 ble seks mennesker drept og tusen skadd da en bilbombe ved nordtårnet på World Trade Center detonerte uten å rasere selve bygningen. Kuwaiteren som ledet aksjonen var trent av al-Qaida i Afghanistan. Den egyptiske Jihadorganisasjonen, som i 2001 gikk inn i al-Qaida, sto bak angrepet på Egypts ambassade i Islamabad i 1995 (16 drept).

I september 1996 kom Taliban til makten i Afghanistan med pakistansk støtte. Taliban-lederen Mullah Omar ble vertskap for Bin Laden, som etablerte leire for å trene til aksjoner. Avskåret fra sin familieformue finansierte han nå sine prosjekter i tilknytning til den afghanske svarte narkotikaøkonomien, og med støtte fra politiske meningsfeller i Golfen.

Den kraftigste aksjonen var koordinerte bilbomber som drepte flere hundre mennesker i de amerikanske ambassadene i Dar-es Salam, Tanzania og Nairobi, Kenya i 1998. Bin Laden og al-Qaida kom nå for alvor i søkelyset både til amerikansk etterretning og offentlighet. Men de ansvarlige instanser var ikke i stand til å forhindre 9/11-2001, til tross for at de jaktet på Bin Laden og al-Qaida fra 1998 av.⁴⁴ Det er umulig å si noe om dette ville blitt annerledes om USA hadde vært mer oppmerksomme under Clintons regjeringstid, en periode der man feiret fredsgevinster etter Den kalde krigen.

Selvmordsflyene mot World Trade Center i New York 9. september 2001 ble et avgjørende vendepunkt. De utløste internasjonale ringvirkninger av den koblingen som siden 1979 hadde utviklet seg mellom Sør-Asia og Golfkompleksene. USA gikk deretter til krig mot Taliban sammen med allierte, fikk FN-støtte og etter hvert ble NATO trukket inn (ISAF). Bakkekrigen ble utført av afghanere fra den såkalte Nord-alliansen, dominert av hazarer, uzbeker og tadsjiker – med koblinger særlig til Iran, Russland og India – som fortsatt utgjorde landets internasjonalt anerkjente regjering. Etter at seieren var en faktum ble de gamle krigsherrene i Nordalliansen belønnet med sentrale posisjoner. Taliban ble utsluttet av det legale politiske liv i Afghanistan og lå i 2002-2003 med brukket rygg, uten noen særlig oppslutning, selv i kjerneområdene i sør. Men godt hjulpet av intervensjonsstyrkenes hardhendte fremferd, enorme forventninger til økonomisk fremgang, og underliggende politiske spenninger, klarte Talibanledelsen igjen å mobilisere.⁴⁵

De internasjonale styrkene ble part i en borgerkrig. De var nødt til å samarbeide med krigsherrer med tvilsomme rulleblad, og var ute av stand til å begrense en eksplosiv vekst i den svarte narkotikaøkonomien. Vi kommer tilbake til dette i avsnittet om erfaringer fra Afghanistan og Irak, nedenfor.

I denne situasjonen tok USA krigføringen inn på pakistansk territorium. Grenseområdene var blitt et brennpunkt, ikke bare gjennom problemene i Afghanistan, men også via de globale militante islamistnettverkene. Fordi det geografisk og politisk ugjennomtrengelige stammeområdet er et sentralt område for koordinering, trening og rekruttering til slike underjordiske nettverk, fører amerikanerne ennå fra sin posisjon i Afghanistan en dronekrig inn i grenseområdene. Dette øker antiamerikanismen i Pakistan.

USA ble ytterligere viklet inn i spenningene mellom India og Pakistan. Karzairegimet driver balanseringspolitikk. Sør-Asias ledere er i stigende grad skeptiske til USA og bygger flere bånd til Russland og Kina. USA er fanget i en kostnadskrevende ond sirkel: de har avsatt Taliban-regimet i Afghanistan, men Pakistan bidrar til at det blir vanskeligere for USA å trekke seg ut. Pakistan er en svært upålitelig og potensielt destabiliserende alliert.

USAs invasjon i Afghanistan var i utgangspunktet en straffereaksjon, men gjorde det raskt nødvendig for USA å engasjere seg ikke bare i regimeendring, men også i bestrebelser på å etablere politisk konsensus og konvergens i sivilsamfunnet. Vi skal i det følgende gå tilbake til den iranske revolusjonen i 1979 og vise hvordan utviklingen i Golfkomplekset fra 1980 og framover, sammen med 9/11-erfaringen, ledet amerikanerne til å gå seg fast i ytterligere et forsøk på regimeendring gjennom invasjon, nemlig i Irak.

Utviklingen i Golfkomplekset 1979-2010

Revolusjonen i Iran i april 1979 var det andre store vendepunktet ved inngangen til 1980-tallet. Vi har tidligere antydnet at revolusjonen fulgte som

en uintendert konsekvens av USAs forsøk på å bygge opp en sterk alliert i tillegg til Saudi-Arabia på 1960- og 1970-tallet. Også Saudi-Arabia ble sent på 1970-tallet rammet av protester med en viss likhet til utviklingen i Iran før revolusjonen. Aksjonen i Mekka i 1979, med derpå følgende utskipping av hellige krigere til grenseområdene Pakistan/Afghanistan, ble nevnt i forrige avsnitt. Konsekvensene er allerede analysert i forbindelse med USAs Første Golfkrig, da de militante nettverkene utvidet sitt fokus og begynte å planlegge aksjoner utenfor regionen.

Etter revolusjonen var Iran preget av sjiaretningens særtrekk og Irans historiske erfaringer med stormaktsovergrep.⁴⁶ Men selv om regimet hadde sine misjonerende sider om å spre budskapet til den bredere sjiamuslimske verden, la den som regional og ikkearabisk stormakt seg snart på en nøytral utenrikspolitikk. Iran forvaltet sine oljeinteresser som et vanlig OPEC-medlem.

De sentrale prosessene i Golfkomplekset kan knyttes til en sekvens av kriger. To av de tre stormaktene – Irak og Iran – ble involvert først. Vi har ovenfor vist til spenningene mellom Iran og Irak på 1970-tallet, og til at Saddam Hussein tok diktatorisk makt i juli 1979. Da Iran, som skulle vært den sentrale sekulære allierte, var tapt for USA, gikk hegemonimakten over til å støtte Irak. Spenningene mellom Iran og Irak brøt ut i full krig i 1980 da Saddam Hussein antok at Irak var svekket som følge av revolusjonen.⁴⁷ De to landene utmattet hverandre gjensidig i en langvarig krig med største tapstall siden Andre verdenskrig. Krigen ble en gullgruve for internasjonale våpenhandlere, særlig for de europeiske.⁴⁸ De aller fleste araberlandene støttet Irak, med unntak av Syria og Sør-Jemen.

Oljeprisen steg kraftig allerede i forbindelse med revolusjonen i Iran, men ble gradvis redusert fram til 1986, da den falt kraftig. Det dannet seg et oljeoverskudd på grunn av både lavere økonomisk aktivitet i verdensøkonomien tidlig på 1980-tallet og av energiøkonomiseringstiltak igangsatt som respons på 1970-tallets oljekrise – en internasjonal ringvirkning av prosesser i Midtøsten, som vist over. OPEC-landene ble svært presset, mens oljeprodusenter utenfor OPEC – blant annet Norge – tok stadig større andeler av de vestlige industrilandenenes markeder. Dette skapte en oljekrise i revers. Den synkende prisen rammet alle OPEC-landene, men selvsagt særlig de tre største Golfstatene. Iran og Irak lå i full krig med hverandre, og Saudi-Arabias regime var helt avhengig (som vist over) av stabil oljepris for å sikre regimets legitimitet i befolkningen. Det dramatiske oljeprisfallet i 1986 hadde nettopp sammenheng med at Saudi-Arabia ikke lenger var i stand til å fungere som swingprodusent. Det var umulig for landet å senke sin oljeeksport nok til å holde prisen stabil, de politiske kostnadene ville ha blitt for store.⁴⁹ Bare to år senere (1988) hadde Iran og Irak forhandlet seg til en fredsavtale. Irak fikk tilbake tapte områder ved Shatt-el-Arab. Man var tilbake til Algiers-avtalen fra 1975.

Irak var etter krigen i en vanskelig økonomisk situasjon på grunn av oljepris-fallet. Saddam Hussein valgte til slutt å gå inn i Kuwait. Bushadministrasjonen måtte nå vie oppmerksomhet til regionen igjen. I Den første Golfkrigen ledet USA en allianse som kastet irakerne ut herfra, men unnlot å fjerne Saddam Hussein fra makten. USA spilte her bevisst den kynisk tilbaketrukne geopolitiske stormaktsrollen: Man skulle ikke svekke Irak så mye at Iran fikk fordeler av det, og man skulle ikke gå for langt av hensyn til alle de araberstatene – militær-byråkratiske stater de også – som hadde støttet inngrepet i Irak. Irak skulle fortsatt holdes nede gjennom omfattende sanksjoner pålagt av FN. Dette ga imidlertid regimet gode kort på hånden i forhold til folkelig oppslutning. Stormaktsovergrep var noe landets befolkning – akkurat som i Iran – hadde dyp historisk erfaring med. Saddam Hussein kunne dermed holde nede den indre opposisjon som ellers kunne ha utviklet seg til å bli grunnlaget for en regimeendring innenfra. Etter krigen posisjonerte Saddam Hussein seg som en slags «Midtøstens Castro», men spilte samtidig et forutsigbart spill innen regionens oljerelaterte geopolitikk.

Vi har sett ovenfor at Første Golfkrig fikk avgjørende konsekvenser. Som forberedelse til operasjon *Desert Storm* fikk USA forhandlet seg til å plassere opp mot en halv million tropper på Saudi-Arabias territorium, og provoserte dermed både regimetro og opposisjonelle politisk-islamske grupper.⁵⁰ Mens det internasjonale terrornettverket drev sitt underjordiske spill (Bin Laden henholdsvis i Afrika og så tilbake i Afghanistan) på 1990-tallet var det en viss stabilitet i Golfkomplekset mellom 1991 og 2001.

Et viktig skifte gjelder forholdet Iran/Israel/USA. Mens Iran og Irak på 1980-tallet hadde utmattet hverandre gjensidig, måtte USA nå demme opp for to av Golfstatene samtidig.⁵¹ Påvirkning fra den amerikanske Israellobbyen hadde her stor betydning. Det foreligger her en regional kobling til Levantssystemet (Israels invasjon i Libanon), som vi skal diskutere nærmere i neste avsnitt.

9/11-2001 hadde mer dramatisk betydning for Golfkomplekset enn slutten på Den kalde krigen. Bush jr-administrasjonen gikk til invasjon av Irak i 2003. Motivasjonen for å gjøre dette har vært mye diskutert.⁵² I et geopolitisk perspektiv er det viktigst å legge vekt på at Bin Laden lyktes med å fornede USA. Administrasjonen reagerte med angst og hevngjerrighet, med følelser og hybris i stedet for kald geopolitisk analyse. Hegemonimakten endte med å foreta en invasjon som raskt fikk meget kostnadskrevende konsekvenser (disse oppsummeres i konklusjonen). Mange kommentatorer, også nær sentrum i amerikansk politikk, anser dette som en pervertering av 1990-tallets visjon om USA som eneste supermakt. Inngrepene i Afghanistan og Irak, som begge forlenget seg til tid- og ressurskrevende regimeendringssaksjoner, viser at et underjordisk aktivistnettverk med fundamentalistisk islamsk motivasjon kunne lykkes i å få den ledende stormakten til å for-

strekke seg. Tidligere hadde slik «imperial overstretch» bare fulgt av andre staters strategier.

USA trakk sine siste styrker ut og erklærte Irakoperasjonene avsluttet i desember 2011. Allerede tidlig etter invasjonen ble det klart at svekkelsen av Irak førte til en betydelig relativ styrkelse av Iran innen Golfkomplekset. En slik konsekvens hadde Bush sr-administrasjonen unngått ved ikke å styrte Saddam Hussein. USA brakte Hussein-regimets motstandere, sjiamuslimske grupper med bånd til Iran, til makten. Vi kommer tilbake til dette nedenfor. Invasjonen ga opphav til dype og alvorlige sekteriske voldsprosesser i Irak og de fortsetter i dag etter USAs tilbaketrekning.

Ut fra en geopolitisk balansenkning burde USA ha vurdert en eller annen form for allianse med Iran. Iranerne merket seg at USA på tre uker nedkjempet en hær som Iran ikke hadde klart å ta knekken på gjennom åtte års krig. Iran var til god nytte for USA 2000-2, og forsøkte å få til en diplomatisk overenskomst i 2003, noe de også hadde forsøkt i forkant av Madridkonferansen i 1991 (se under).⁵³ Tanken var at de to landene har felles geopolitiske interesser i forhold til Irak og Afghanistan.

Men av flere grunner fulgte ikke amerikanerne opp disse initiativene. Vi gir i neste avsnitt en nærmere analyse av Israels avvikling av sine kanaler til Iran i 1993. USA sluttet seg til denne oppdemningsstrategien mot Iran, og demmet således dobbelt opp både mot Iran og Irak. På amerikansk oppfordring hadde Iran startet et atomkraftprogram tidlig på 1950-tallet. Dette ble rammet av blokade etter revolusjonen i 1979. Ved slutten av Den kalde krigen fant Iran ut at Russland var villig til å samarbeide. Arbeidene ble gjenopptatt i 1995. Iran erklærte seg i stand til å anrike uran i 2006 og åpnet sin Buhsehrreaktor i september 2011. En lang rekke FN-resolusjoner ble vedtatt for å stanse denne aktiviteten og å blokkere overføring av atom- og raketteknologi til Iran. President Ahmadinejad erklærte i 2010 at Iran var en «atomstat», at all anriking ble gjort for fredelige formål, og at om de ville bygge en atombombe, så ville de offentliggjøre planene.⁵⁴

USA så Irans fortsettelse av atomprogrammet som et uttrykk at landet strebet etter å dominere Golfsystemet, noe hegemonimakten måtte motarbeide. Fra januar 2002 sto også tolkningen av 9/11 sto i veien for et diplomatisk utspill. USA har brukt store midler på å forsøke å stimulere til regimeendring i Iran. Bush jr koblet da Golf- og Sør-Asiakomplekset ved å inkludere Iran i «Ondskapens akse» (med Irak og Nord-Korea) i et forsøk på å knytte War on Terror til eksistensen av bestemte territorialstater. Iran, Irak og Nord-Korea støttet angivelig terrorisme, ved siden av at deres militarisering ble utlagt som oppbygning av masseødeleggelsesvåpen mot Vesten. Kuba, Libya og Syria ble sett som støtte for disse regimene. Dette passer også med at militærapparatet i stor grad fortsatt er organisert med fokus på territoriell logikk. Men Krigen mot terror er jo egentlig rettet mot den flyktige fienden i et underjordisk transnasjonalt nettverk.

Hovedkonklusjonen er at sammenliknet med situasjonen på 1980-tallet har USAs invasjon i Irak gjort det vanskeligere for dem i Golfsystemet, særlig fordi Iran er så styrket.

Utviklingen i Levantkomplekset 1979-2010

Siden grunnkonflikten i Levantkomplekset er den mest gjenstridige i Midtøsten, integrerer vi i det følgende de viktigste koblinger vi finner til de to andre systemene: forholdet Israel/Iran som Levant-/Golf-kobling og Krigen mot terror som Sør-Asia/Golf-kobling. Israel har ved USAs hjelp fått sikret sine grenser i øst og sør: I nordøst sto Syria og Irak som de mest truende naboene. Israel hadde utviklet en geopolitisk periferidoktrine: landet er omkranset av en «radikal indre sirkel», men presset herfra kunne balanseres hvis Israel allierte seg med periferien utenfor sirkelen.⁵⁵ Derfor var Israel gjennom hele 1980-tallet opptatt av å opprettholde kanaler til Teheran og aller helst komme tilbake til det samme tette allianseforholdet som før 1979. Iran hadde på 1980-tallet et sterkt kortsiktig motiv for å opprettholde kanaler til Israel, landet var nemlig underlegen i krigen mot Irak og trengte desperat våpen og reservedeler til sitt militærapparat, som var fullstendig basert på amerikanske standarder. Men ideologisk sett var Iran ikke på linje med Israel, så iranske utsendinger var samtidig aktive med å spre den sjiafundamentalistiske revolusjonen, ikke minst i Israels naboland, Libanon.

Samtidig holdt Israel fast på sin geopolitiske doktrine om å forholde seg til naboene ut fra overlegen styrke. Men det kom ikke i denne perioden til direkte krig mellom Israel og de sterkeste araberstatene i nordøst. Syria/Israel-grensen har faktisk etter Israels okkupasjonen av Golanhøydene (1967-krigen) vært en stabil front der partene har respektert de røde linjene. Men den lille, svake, etnisk-religiøst sterkt fragmenterte staten Libanon ble skueplass for regionale, voldelige geopolitiske prosesser på hele 1980- og 1990-tallet. Det lille landets kompliserte politiske balanse mellom kristne, sunnier og sjiaer (kristen maronitt som president, statsminister fra sunni-muslimene og leder av nasjonalforsamlingen fra sjiaene) kom under press midt på 1970-tallet. Landet hadde da 16 palestinske flyktningeleire med et visst indre selvstyre basert på Kairo-avtalen fra 1969 som regulerte PLOs nærvær i landet. PLO opererte som gerilja fra baser i Sørøstlibanon langs Israels nordgrense og hadde fra 1970 hovedkvarter i Beirut. Det brøt ut borgerkrig i 1975. Denne krigen, med parter organisert så vel langs sekteriske linjer som langs en høyre-venstreakse, tok snart opp i seg nabolandenes forskjellige konfliktlinjer i et innviklet mønster som vi her bare kan gi det groveste riss av.

Kristne militsgrupper kjempet mot PLO og dens muslimske og venstreorienterte allierte i 1975. Syrias president Assad fryktet at PLO skulle vinne, fordi dette kunne provosere Israel til å invadere Libanon. Syria invaderte Libanon i juli 1976 og reddet den kristne høyresiden siden fra å bli

nedkjempet. USA hadde garantert at verken hegemonimakten eller Israel ville gripe inn hvis Assad støttet de kristne. Syria ble stående fram til 2005, formelt med en fredsstyrke under Den arabiske liga. Det var i lengden ikke noen velsignelse for de kristne. Generelt er det sagt om denne krigens raskt skiftende allianser at «da krigen var over, hadde nesten hver eneste part alliert seg med og deretter forrådt hver eneste av de øvrige partene minst en gang».⁵⁶ I 1978 invaderte Israel Sør-Libanon i tre måneder for å knekke PLO. FN gikk inn med en fredsbevarende styrke, UNIFIL, der blant annet norske styrker deltok. Israel trakk seg snart ut igjen, men allierte seg nært med SLA (South Lebanon Army), en kristen utbrytergruppe fra den libanesiske hæren. Israel bidro til at SLA kontrollerte et stort område i Sør-Libanon.

Til tross for USAs stabiliseringsrolle og en uformell israelsk-syrisk forståelse om «røde linjer» i Libanon, invaderte Israel på nytt i 1982, rykket nord til Beirut og kastet ut PLOs ledelse, som deretter etablerte seg i Tunisia. Igjen var poenget å knekke PLO som nå hadde bygget seg sterkt opp i de oppkuperte områdene. Siden Libanons sjiamuslimer tradisjonelt hadde hatt nære bånd til Iran, ble landet interessant for Irans forsøk på å eksportere sin revolusjon. Avdelinger fra den iranske revolusjonsgarden var i Libanon, men ble aldri direkte involvert i kamp med Israel. De bygget imidlertid opp Hizbollah som en sjiafløy av politisk islam. Hizbollah ble både milits og parti, i kamp mot Israels invasjon, støttet av iranske oljepenger. Selve Levantkompleksets grunnkonflikt var her vevet sammen med andre, mindre varige geopolitiske konflikter innad i Levantsystemet og mellom Levant- og Golfkompleksene.

Mens Israel/Palestinakonflikten fram til krigene i 1967/73 hadde vært kjernen i omfattende regionale sammenstøt mellom stater, ble den nå forflyttet til Israels nærområder. Etter at Israel involverte seg i Libanon har den utspilt seg på to hovedarenaer: viklet inn i den libanesiske borgerkrigen og på de okkuperte områdene. Israel ble den første vestlig orienterte staten som kom i militære trefninger med militante grupper utgått av politisk islam, Hizbollah i Libanon og Hamas i de palestinske områdene.

USA hadde lagt bånd på Israel for å få Syria over på sin side, men i og med Israels okkupasjon i sør, anslag mot Beirut og de kristne militsenes massakre i palestinske flyktningeleire (Sabra, Shatillah, 1982), hadde hegemonimakten få muligheter til å påvirke konfliktflokken i Libanon. Israel beholdt en «bufferzone» i Sør-Libanon helt fram til 2000, da de ble tvunget ut etter effektiv motstandskamp ledet av Hizbollah. I en situasjon midt på 1980-tallet der USA måtte involvere seg for å frigis gisler i Libanon, Israel ville pleie gode relasjoner med Irak (periferidoktrinen) og Iran var desperat etter våpen og reservedeler til krigen mot Irak, førte et nettverk av uoffisielle relasjoner til den såkalte Iran/Contras-skandalen, et legitimitetstap for USA da den ble avslørt i 1986.

I de okkuperte områdene øvet Det muslimske brorskapet liten motstand mot Israels okkupasjon fram til 1987. Vi viste ovenfor at deres rolle primært var å motarbeide PLO og den sekulære nasjonalismen. Men i 1987 brøt den første intifadaen ut i de okkuperte områdene. Dette var en bred og samlet palestinsk ikke-voldelig mobilisering mot den israelske okkupasjonen. En sentral aktivist innen Brorskapet, Sheik Yassin, dannet Hamas i 1986/7. Da Hamas deltok i protestene, ga Israel opp sin splitt og hersk strategi og arresterte Yassin og andre Hamasledere i 1989. Men selv om Hamas og PLO dempet motsetningene seg imellom, fortsatte Hamas samtidig Brorskapets tradisjon med å motarbeide PLO, og motsetningene skulle senere slå ut i full blomst.⁵⁷

Den kalde krigen fant sin avslutning midt under den første intifadaen. I tillegg til den konkurrerende religiøse opposisjonen, led PLO nå under tap av støtte fra Østblokken. USA sto som unilateral hegemonimakt, og da Irak angrep Kuwait, sikret man, med FNs Sikkerhetsråd i ryggen, en bred internasjonal allianse mot Irak. De fleste araberstatene, inkludert det pro-iranske Assad-regimet i Syria, deltok. Nå ble Israel holdt unna av USA. Saddam Hussein så dette og prøvde å undergrave USAs arabiske allianse ved å koble sin aksjon i Golfkomplekset til Israels rolle i Levantsystemet: Hvis Israel hevet sin okkupasjon ville han trekke seg fra Kuwait. Da dette ikke førte fram, bombet han Tel Aviv og andre israelske mål med 34 Scud-raketter. Det skapte ingen varig kobling, men førte til at USA i etterkant av Første Golfkrig innså at Israel måtte trekkes med i et nytt fredsinitiativ. Forholdet til Golfkomplekset var – nå som før – utslagsgivende: Midt på 1970-tallet hadde oljekrisen gitt USA en lærepenge, nå telte hensynet til legitimitet fra araberstatene. Det var nødvendig for at USA kunne fortsette å stabilisere forholdet mellom Golfens oljeprodusenter. USA garanterte sine arabiske allierte at Israel/Palestina-konflikten ville bli løst gjennom en «New Middle East order» om de støttet krigen mot Irak.⁵⁸

Slutten på den kalde krigen lettet det eksterne geopolitiske presset på Israel. De arabiske statene kunne ikke lenger hente støtte fra noen alternativ østlig supermakt. Dermed var særlig den syriske østfronten passivisert. Saddams angrep på en annen araberstat satte en endelig sluttstrek for panarabismen. Dessuten kunne Israel bedre sin posisjon i den «demografiske krigen» mot palestinerne. I løpet av et par år innvandret en million russiske og østeuropeiske jøder. Israelske bosettinger i de okkuperte områdene tiltok fra 1980-tallet: fra 100 000 tidlig på 1990-tallet vokste tallet til 300 000 på Vestbredden i 2010.⁵⁹ Dette ble en impuls bak bosetterbevegelsen og bidro til å vri israelsk politikk mot høyre.

Høyredreiningen i Israel har styrket landets totalmobiliserte forlegningsstat, militarisme og økonomiens avhengighet av det militær-industrielle komplekset. Statsminister Benjamin Netanyahu, som i forbindelse med Oslo-prosessen på 1990-tallet representerte en ytterliggående høyrefløy, er nå sentrum-høyre i Israelsk politikk. Det israelske Arbeiderpartiet er i full

opløsning fordi det ikke har klart å utvikle et reelt alternativ til høyresiden. Israel har alltid skrytt av å være regionens eneste demokrati, men dette demokratiet er nå mer etnisk-eksklusivt enn noen gang. Som nevnt diskuterer høyresiden på alvor administrative tiltak for å fordre palestinere bosatt innenfor Israels grenser.

Israels utfordringer er nå konsentrert i landets umiddelbare nærhet. Intifadaen økte kostnadene ved okkupasjonen. På grunn av Golfkrigalliansen mellom USA og araberstatene fryktet Israel at landets posisjon som den mest begunstigede pro-vestlige allierte i regionen var truet.⁶⁰ Israel fryktet særlig at USA skulle føre en mer forsonlig linje i forhold til Iran. Ved Den kalde krigens slutt var Iran geografisk plassert midt mellom verdens to største olje/gass-områder: Golfen og Kaspiahavet, og begge var nå åpne for vestlige interesser.

Forholdet mellom Israel og USA nådde et lavmål da USA september 1991 nektet å gi Israel lånegarantier for 10 milliarder dollar for å få fart i boligbygging for russiske innvandrere, blant annet i okkuperte områder. USA krevde israelske lovnader om stans i nybyggerprosjekter på de okkuperte områdene, og presset på for at Israel skulle delta i fredsforhandlingene etter den første Golfkrigen.⁶¹ Akkurat i denne perioden var USA ikke helt bundet i sin politikk overfor Israel, gitt israelerne umiddelbare behov for USAs sikkerhetsgarantier og militære støtte under og etter krigen. PLO på sin side sto enda svakere: de hadde støttet Saddam mot den allierte invasjonen, mistet sine østlige støttespillere og var presset av Hamas. Partene i Levantsystemets grunnkonflikt gikk derfor med på å møtes i Madrid i oktober 1991. USA skulle nok en gang prøve å isolere og dempe grunnkonflikten i Levant-systemet, men nå ved å ta det store grepet: Løse den arabisk-israelske konflikten og etablere en ny regional sikkerhetsorden som skulle inkludere Israel og palestinerne. Da Madridforhandlingene kjørte seg fast i 1992 oppsto det hemmelige diplomatiet senere kjent som Oslokanalen. Til alles overraskelse lyktes dette forsøket og den første prinsipperklæringen om fred mellom Israel og PLO (Osloavtalen) ble undertegnet i september 1993. De norske regjeringenes tilretteleggelse av denne prosessen ble et bidrag fra en mindre belastet alliert til å kompensere for USAs bundne hegemoni i Levantsystemet.

USAs nye orden i Midtøsten inkluderte ikke Iran, selv om landets nye og mer moderate ledelse la mindre vekt på Khomeinis ide om å spre revolusjonen. Iran håpet at dets «positive nøytralitet» i forhold til Første Golfkrig ville inspirere USA til å gjenopprette gode forbindelser. Iran unnlot sågar å støtte sjaopprøret mot Saddam, noe som bidro til at Irak ikke oppløste seg i ren borgerkrig, og altså fortsatt var en motvekt mot Irans egen styrke. Men USA var preget av Iran/Contras-skandalen og av Israels økende skepsis mot Iran. Iran ble som eneste viktige land i regionen ikke invitert til Madrid-forhandlingene.

Da Saddams styre ble gjenreist, fryktet Iran at arvefienden ville foreta hevnaksjoner med langdistanseraketter. De satte derfor i gang utvikling av egne slike raketter (basert på nord-koreansk modell), og tok opp igjen sitt atomprogram (som Khomeini hadde lagt på is). Mens verden ble unilateral, ble nå forholdet mellom de ledende makter i Levantsystemet (Israel) og Golsystemet (Iran) polarisert.⁶² Hadde USA vært mer imøtekommende, eksempelvis invitert Iran i Madrid, kunne Golsystemet i større grad vært isolert fra Levantsystemet. Men det er vanskelig å vite hvorvidt USA da ville hatt større muligheter for å sette hardt mot hardt i forhold til Israel.

Etter mange forsøk på tilnærming til USA, endte Irans revisjonister med å knytte sine strategiske interesser nærmere til sine ideologiske interesser. Teheran begynte å motarbeide Israel, som på sin side stengte uoffisielle kanaler til Iran. Hver på sin side motarbeidet Israel og Iran nå amerikanske initiativer som de trodde ville være fordelaktig for den andre. Iran motarbeidet fredsprosessen, og konvergente dermed med den avvisende posisjonen som Israels høyreside etter hvert inntok. Israel på sin side motarbeidet dialog mellom USA og Iran, siden de fryktet konsekvensene av et slikt samarbeid for Israels sikkerhet. Slik har dynamikken i forholdet mellom Israel og Iran vært fra 1992 og helt fram til i dag.⁶³ Dermed ble USA på 2000-tallet stående i det dobbelte oppdemningsforholdet (mot både Iran og Irak), som ble nevnt i forrige avsnitt.

I 1990 ble det oppnådd fredsslutning i den libanesiske borgerkrigen. Syria fortsatte å være til stede, og hadde USAs tillit ved deltakelsen i Golfkrigkoalisjonen. Borgerkrigen krevde over 100 000 liv. Opp mot en million mennesker (en fjerdedel av befolkningen) ble skadet og like mange emigrerte. Ved fredsslutningen ble alle libanesiske og palestinske militser avvæpnet, bare ikke Hizbollah, som fikk fortsette å bekjempe SLA og Israels aktiviteter i den israelsk-okkuperte sonen i sør. Fredsavtalen innebar en rekonstruksjon av det politiske systemets særegne balanse. Syria sto med styrker i landet fram til 2005. Noen politiske grupper boikottet derfor valg, slik at parlamentet har hatt syrisk-vennlig overvekt. Israel engasjerte seg også i sør. I 1996 angrep de Hizbollah og sivile mål. Sjiamuslimske Hizbollah fikk høy legitimitet, sågar blant mange kristne, for å ha fungert kompromissløst som en libanesisk motstandsbevegelse.

I 2000 trakk Israel seg ut av Sør-Libanon. SLA brøt sammen, og Hizbollah tok *de facto* kontroll. Hizbollah fortsatte sin militære aktivitet i grenseområdet med henvisning til Israels fortsatte okkupasjon av et lite, omstridt område (Shebaa farms) og til libanesiske fanger i Israelske fengsler. Hizbollah bygget opp et betydelig arsenal av raketter importert fra Syria og Iran. Her var altså fortsatt en kobling – via en «sjiamuslimsk akse» – til Golsystemet.

Sommeren 2006, etter først å ha bombet Gaza, angrep Israel Sør-Libanon og bombet deler av hovedstaden Beirut. Denne gang var formålet å knekke

Hizbollah, som hadde tatt israelske soldater til fange. Israel trakk seg ut etter 34 dager. Hizbollah ble påført harde slag, men var også i stand til å slå tilbake og Israels relative nederlag var åpenbart. Dette var Israels hittil siste krigføring ut over landets selvdefinerte grenser, hvis vi ser bort fra Gaza. Det siste tiåret har Israel bekymret seg mindre med beltet av arabiske nabostater, og desto mer med palestinerne på de okkuperte områdene, samt med Iran, den periferien de tidligere hadde vært alliert med.

I forkant av Osloavtalen (1993) anerkjente PLO Israel, og Israel anerkjente PLO som representant for det palestinske folk. PLO flyttet sitt hovedkvarter tilbake fra Tunisia og startet statsbygging på Vestbredden og Gaza. Deres selvstyreadministrasjon var avhengig av vestlig bistand og israelsk godkjenning i alle ledd, og preget av mange av de svakheter (klientelisme, korrupsjon) vi kjenner fra øvrige militær-byråkratiske stater i regionen. Israels fortsatte okkupasjon, totale kontroll av alle grenser og apartheidaktige administrative praksis gjorde det ikke lettere. Men selv om denne selvstyrestrukturen i økende grad får preg av et «bantustan», med kontrollposter, ekspanderende israelske nybyggerområder og infrastruktur som palestinerne ikke får anvende, var den likevel kanskje palestinerne siste sjanse til å skape en ny ramme for videre mobilisering i kampen for en egen stat. Den nye såkalte al-Aksa-intifadaen (2000-4) kan tolkes i dette perspektivet.

Hamas fikk økende tillit hos palestinerne da de holdt fast på militær mostand mot Israel. Ironisk nok var organisasjonen fortsatt til nytte for Israel, i hvert fall for høyresiden i israelsk politikk. Høyresiden var mot fredsprosessen med PLO og pekte på Hamas for å rettferdiggjøre egen ekstrem politikk. Etter massakren mot en moské i Hebron (1994) fulgte en bølge av selvmordsaksjoner fra Hamas som hevn, og deretter kom mordet på Arbeiderpartiets statsminister Yitzhak Rabin utført av en høyreekstrem israeler. Dermed lå fredsprosessen i ruiner for aldri igjen å gjenvinne sin dynamikk. Da Arbeiderpartiets Ehud Barak vant valget i 1999 på et program om å fullføre en fredsavtale med palestinerne skapte det nytt håp hos president Clinton i USA. Clinton engasjerte seg personlig og direkte og forhandlinger mellom Arafat og Barak ble arrangert på Camp David sommeren 2000. Disse brøt etter kort tid sammen, og et siste desperat forsøk fra Clinton ble gjort i januar 2001, bare dager før han selv skulle gå av, men også dette forsøket mislyktes.⁶⁴ Bush jr sto klar til å overta i Washington, Baraks regjering brøt sammen, Høyresidens Ariel Sharon overtok som statsminister i februar, og Arafat kom tilbake til sine egne som var i ferd med å trappe opp al-Aksa-intifadaen.

Denne andre intifadaen hadde pågått i nesten et år da den fatale koblingen mellom Sør-Asia- og Golfkomplekset fikk uttrykk i 9/11-2001. Denne koblingen spredte terrorfrykt over hele den vestlige verden. Den smittet også over på Levantkomplekset. Israel kunne nå enda lettere fortsette å realisere sin geopolitiske doktrine. Med krigen mot terror som grunnleggende

sikkerhetspolitisk verdensoppfatning var det sammenfall mellom Israels tolkning av sin lokale situasjon og hegemonimaktens tolkning av verdenssituasjonen. Israel kunne sette likhetstegn mellom de bevegelsene de lå i primær konflikt med (palestinernes PLO og Hamas, Libanons Hizbollah) og de militante islamske aktivistnettverkene som hadde angrepet USA (se skillet definert over, s. 144). Det ble dermed enda lettere å tilsløre at Hamas' og Hizbollahs aktivisme tross alt dreiet seg om krigshandlinger i forhold til Israels folkerettsstridige okkupasjoner. Landets militære elite sto enda sterkere enn før. USAs forhold til araberstatene ble også svekket. USA invaderte Irak i 2003, uten FN-sanksjon, i spissen for en «koalisjon av villige», et førtitalls land hvorav bare USA, England, Australia og Polen sendte tropper. Derfor krevdes det heller ikke – ulikt Første Golfkrig – noen kompensasjon til araberstater i form av nye fredsinitiativer, selv om Bushadministrasjonen sørget for å legge fram et veikart for fred i forkant av invasjonen. Bush forsøk på fredsinitiativ mot slutten av sin siste periode ga mindre resultater enn noen gang.

I de okkuperte områdene var det flere onde sirkler enn noen gang. Israels statsminister Sharon svarte offensivt på intifadaen fra 2001 av. Hamas gjorde gjengjeld, og det ble vanskeligere for PLO å dempe ned Hamas. Da Abbas ble palestinsk president etter Arafats død i 2004, forsøkte amerikanerne å kooptere den nye palestinske ledelsen. Men ved parlamentsvalgene i selvstyreområdene i januar 2006 fikk Hamas absolutt flertall. Israel viste på ny styrke ved å bombe Hamas' kjerneområde, Gaza, sommeren 2006. Dette underminerte USAs koopteringsstrategi. Palestinerne ble ytterligere splittet, inntil en militær konfrontasjon sommeren 2007 førte til at Hamas tok full kontroll over Gazastripen, mens Israels muligheter for å forfølge egne prioriteringer på tvers av amerikanske planer bare økte. Det er altså ikke tegn på at grunnkonflikten i Levantssystemet mister sin posisjon som regionens viktigste brennpunkt.

President Obama har ikke skilt seg fra andre amerikanske presidenter. Han lovet å finne en løsning på Israel/Palestina-konflikten i første del av sin presidentperiode. Hans Kairo-tale 4. juni 2009 slo an en forsonende amerikansk tone i forhold til den muslimske verden generelt og palestinerne spesielt. Han krevde ikke minst stans i videre israelsk bosetting i de okkuperte områdene. Men det har nok en gang vist seg at USAs hegemonimakt over Israel er bundet: Statsminister Netanyahu har helt ignorert Obamas forsøk på å påvirke israelsk politikk og har appellert direkte til den amerikanske kongressen med stort hell. I september 2010 kunne Obama fortsatt stå på FNs talerstol og love at han ville ønske Palestina velkommen som nytt medlem av FN innen et år. Høsten 2011 er det klart at Obama har kapitulert overfor de proisraelske kreftene i USA. USA nedla veto i Sikkerhetsrådet mot palestinerne søknad om å bli tatt opp som fullverdig medlemsstat i FN.

Mens USA tidlig på 1990-tallet var i stand til å motstå Israels lokale unilateralisme, er USA deretter blitt viklet stadig mer inn i regionen, og det på måter som ikke er «funksjonelle» i forhold til hegemonimaktens behov for legitimitet i alle de tre kompleksene i de utvidede Midtøsten!

Israel kan ikke ha håp om å kolonisere Gaza. Ved invasjonen i Gaza julen 2009 var bombingene og soldatenes framferd spesielt skånselsløs. Den forsterkede og fornedrende blokaden etter tilbaketrekningen bare ytterligere styrker inntrykket av en strategi som skal gjøre livet maksimalt vanskelig for innbyggerne. I mai 2010 seilte seks skip fra Hellas mot Gaza med humanitær hjelp og bygningsmaterialer. Aksjonen gjorde oppmerksom på skadevirkningene av Israels helt urimelige og arrogante blokade. Dette ble den første internasjonale solidaritetsaksjonen med Gazabefolkningen som vant verdensomspennende oppmerksomhet. Den 31. mai bordet israelske marine-soldater båtene og tvang dem til israelsk havn. Ved et av skipene kom det til trefninger og ni aksjonister ble drept. Dette førte til at de tidligere nære forholdene mellom Tyrkia og Israel surnet ytterligere og det foreligger nå et brudd mellom de to landene som vi skal kommentere senere.

Langsiktige tendenser og koblinger

Vår første problemstilling gjaldt langsiktige tendenser i forholdet USA/Midtøsten etter hvert som USAs økonomiske styrke som verdensmakt svekkes relativt. Oppdelingen i tre sikkerhetskomplekser tjener til å spesifisere de avgjørende prosessene.

Vi startet i Sør-Asia og så at koblingen til Golfsystemet ledet til utviklingen av militante islamske aktivistnettverk fra Afghanistan 1979 til 9/11-2001. Fra da av ble Krigen mot terror den dominerende sikkerhetsoppfatningen. Første Golfkrig var uttrykk for en moderat unilateralisme, mens Krigen mot terror forledet hegemonimakten til uoverveid unilateralisme i form av invasjoner for regimeendring i Afghanistan og Irak. Innen Levant-systemet har vi kartlagt hvordan Midtøstens grunnkonflikt – Israel/-Palestinakonflikten – har endret form fra krig med arabiske nabostater via krig mot palestinsk og libanesisk gerilja for så å bli konsentrert om å forhindre etablering av en uavhengig palestinsk stat i de okkuperte områdene. I begge tilfelle har Israel måttet forholde seg til politisk islam som en ny faktor. Hizbollah har vært en entydig ny motstander i Sør-Libanon, mens forholdet mellom Hamas og Israel har flere dimensjoner i de okkuperte områdene. Da Krigen mot terror ble overordnet referanseramme etter 9/11-2001, konvergente Israels lokale sikkerhetsoppfatning med hegemonimaktens. Israel kunne dermed lettere legitimere at landet fjernet seg mer og mer fra den fredsprosessen som fulgte Osloavtalen, og USA var i større grad enn før en hegemonimakt med lite handlingsrom i Levant-systemet.

Vi kan også oppsummere tiår for tiår og framheve de viktigste koblingene på tvers av kompleksene: 1980-tallet var den kalde krigens siste tiår. Innen

denne krigens sikkerhetsoppfatning var det umulig å tenke seg at støtten til arabiske og afghanske hellige krigere skulle få langsiktige konsekvenser som ville drive USA over i en helt ny sikkerhetsoppfatning. Golf- og Levant-systemet var i det tiåret relativt isolert fra hverandre, selv om Irans aktiviteter i Libanon og de lyssky (iransk-israelsk-amerikanske) transaksjonene i den forbindelse var en avgrenset regional kobling. Selv om Iran/Contras-skandalen skadet USA ga den ikke langvarige ringvirkninger på samme måte som oljekrisen på 1970-tallet og terrorangsten etter 2001.

Også på 1990-tallet var de tre kompleksene relativt isolert fra hverandre. Dette første tiåret etter den kalde krigen var preget av en dreining mot unilaterale og av Clintonadministrasjonens forsøk på å gjenreise amerikansk økonomisk styrke ved å høste en «fredsgevinst». Men i tilbakeblikk kan vi se at Osloavtalens gradvise sammenbrudd (fra februar 1994 etter Baruch Goldsteins massakre av 29 muslimer i bønn i Ibrahim-moskeen i Hebron, med påfølgende bølge av selvmordsaksjoner fra Hamas) og økende al-Qaida-aktivitet (særlig 1998) ga bud om de to prosessene som skulle definere USAs forhold til Midtøsten det neste tiåret. Utbruddet av al-Aksa-intifadaen (2000) og terrorangrepet den 9/11-2001 koblet Levantkomplekssets grunnkonflikt til terrorfrykten som var den internasjonale ringvirkningen av koblingen mellom Golf- og Levantssystemet. Den koblingen ledet USA til å intervensjonere først i Afghanistan (2001) og så i Irak (2003).

Sør-Asiakomplekssets spenninger er altså blitt koblet sammen med historisk eldre spenninger i Levanten og Golfkompleksene. I tillegg til 1970-tallets oljeprisrelaterte internasjonale ringvirkninger, er terrorfrykten etter 9/11 en ny slik ringvirkning. Begge kobles sammen med ringvirkningene av grunnkonflikten i Levantkomplekset, og har ført til at USA som hegemonimakt er blitt mer involvert i alle tre kompleksene enn noen gang før.

Det utvidede Midtøsten i dag

Etter slik å ha besvart vår første problemstilling, skal vi i vår avsluttende hoveddel belyse vår andre problemstilling om hegemonimaktens kortsiktige tilpasning i dagens situasjon. Vi analyserer først USAs regimeendrende strategi, konsekvensene av den i Irak og Afghanistan, og hvordan disse har svekket USA som hegemonimakt. Til slutt skisserer vi analyser av den dagsaktuelle situasjonen i hvert av de tre kompleksene. Før dette har vi imidlertid lagt inn et avsnitt om en helt ny tendens. Analysen av mobiliseringen under den arabiske våren er i noen grad en avstikker fra vårt tema, men vi tar den med av aktualitetshensyn og fordi konsekvensene av denne mobiliseringen vil ha betydning for USAs muligheter i Midtøsten i årene framover.

De USA-ledede intervensjonene ledet til at Bush jr-administrasjonen lanserte «The greater Middle East»-initiativet i januar 2004 og ved G-8

toppmøtet i juni samme år. Geografisk dekker begrepet de arabiske statene, samt Afghanistan, Iran, Israel, Pakistan og Tyrkia. Det skulle dels blidgjøre statene i dette området etter den upopulære amerikanske invasjonen i Irak. Det skulle også forsone USA med de frafalne EU-landene etter splittelsen om invasjonen i Irak.

Hovedpoenget med Det utvidede Midtøsten som et politisk program er den ambisiøse ideen om *regimeendring*. I følge Bush-administrasjonens nykonservative ideologer, skulle regimeendring skje ved hjelp av eller garantert av USAs overlegne militærmakt. Man skulle arbeide for politisk, økonomisk og sosial endring: demokrati, godt styresett, kunnskapssamfunn, større økonomisk dynamikk, samt for kvinneverettigheter som skulle øke kvinners rolle i utviklingen. Man skulle arbeide mot korrupsjon, styrke sivilsamfunnet og gjennomføre finansielle reformer. På dette grunnlaget fikk man mange tidligere liberale amerikanere til å støtte Bush sitt program for å skape et Midtøsten i USAs bilde.

Den praktiske politikken ble liggende langt fra dette idealet om å omforme regionens militær-byråkratiske stater. Bushadministrasjonen så lett bort fra klientstaters (eksempelvis Saudi-Arabia) autoritære styresett. Sikkerhetshensyn var ikke nevnt, siden det med en gang ville bringe Israel/Palestina på banen. Begrepet så behendig bort fra alle regionale og internasjonale forhold mellom stater. Vi bruker derimot begrepet til å betone slike forhold, spesifisert som tre relativt avgrensede sikkerhetssystemer. Hvert system har en egen konflikt-dynamikk, men i 2004, da amerikanske strateger lanserte begrepet, var det utvidede Midtøsten som vi har vist preget av at de tre kompleksene var nært koblet sammen.

Regimeendring utenfra og ovenfra – erfaringene fra Afghanistan og Irak

Invasjonene i Afghanistan (2001) og i Irak (2003) skulle sette i verk nettopp det Bush-administrasjonen i etterkant kalte regimeendring. Man oppdaget fort at stabiliteten til et regime avhenger av forhold i statenes sivilsamfunn. Felttogene ble til mannskapskrevende og til slutt lite vellykkede prosjekter for endring av sivilsamfunn. Fragmenterte sivilsamfunn som lenge har vært undertrykt (Irak) eller har lidd under krigstilstand som bare har styrket tradisjonelle paternalistiske forhold og klanorganisering (Afghanistan), tvang invasjonsstyrkene inn i tid- og ressurskrevende bestrebelse på stabilisering for å gjenopprette forsoningsprosesser og konsensusorienterte forhandlinger som basis for det politiske regimet. Den vestlig dominerte alliansen skulle ideelt sett bidra til inkluderende prosesser, institusjonsbygging og praktisering av ikke-voldelig konfliktløsning.

Vi har skilt mellom teokratiske og sekulære varianter av den militær-byråkratiske staten. Talibans Afghanistan var i nærheten av den første typen og Saddam Husseins Irak tilhørte klart den andre. Begge har tradisjonelt heterogene sivilsamfunn. Den afghanske staten hadde historisk sett langt

svakere kapasitet og mindre sentralstyring enn andre teokratiske stater som Iran eller Saudi-Arabia.

De amerikansk ledede militæraksjonene hadde ingen problemer med å beseire de gamle regimene militært. Men hvor store deler av det gamle regimets maktapparat skulle elimineres? Hvor langt ned i det militære hierarkiet og i statsadministrasjonen skulle man sparke folk? Jo mer disse postene hadde vært bemannet av en privilegert gruppe – jo mer var utfordringen hvordan maktposisjoner skulle fordeles og enighet oppnås på fredelig vis mellom grupper i et sivilsamfunn som var vitalisert etter regimeendringen.

Revitaliseringen var i seg selv ingen garanti for forsoning og konvergens i demokratisk retning. Det gamle regimets eliter og klientgrupper valgte i noen grad å gå under jorden. Saddamlojale grupper gikk til aksjon i Irak. I Afghanistan utvidet Taliban sin tilstedeværelse i mange regioner og trappet opp voldelige angrep i hovedstaden Kabul. Selv om de ikke hadde noe håp om å gjenvinne makten, kunne de gjennom geriljaaksjoner, selvmordsbombing og annen terror destabilisere situasjonen. Slik undergraving av forsoningsprosesser i sivilsamfunnet gjorde det tid- og kostnadskrevede for det nye regimet og dets internasjonale støttespillere å stabilisere samfunnsforholdene. Psykologisk presset av frykten for å bli rammet i bakhold eller kryssild ble de utenlandske styrkene tvunget til å bruke flere ressurser på egen sikkerhet. Militærutgiftene har i Afghanistan vært mer enn ti ganger så høye som den sivile støtten. Eksistensen av utenlandske stabiliserende styrker har også uintenderte konsekvenser som at sivilbefolkningen tyr til angiveri for å vinne fram i helt lokale og personlige konflikter og feider.

Sivilsamfunnet styrkes når det gamle autoritære styret er styrtet. Men i fravær av et nytt maktapparat med bred legitimitet, kan det oppstå borgerkrigsliknende tilstander. Under det styrtede autoritære regimet hadde visse regioner, visse religiøse grupper (sunnier i Irak), visse klaner og etniske grupper fordeler, mens andre var tilsvarende undertrykt. Invasjonen snudde de politiske forholdene på hodet. Tidligere forviste politiske grupper, med andre etniske og klansmessige bånd, gjør krav på posisjoner. Dette gjelder ikke bare i politikken. Det kan også utløse økende etnisk segregering av boområder og andre former for interne fordrivelser. I Irak forsterket selvmordsbombing fragmentering i religiøst eksklusive boområder. Folk ble påtvunget religiøs identitet, og ble forhindret fra å krysse grenser mellom slike områder. Etniske og andre konflikter forverres av kriminalitet og fattigdom. De nye makthaverne kan dessuten ha andre internasjonale kontakter som utfordrer okkupasjonsstyrken: sjiaene i Irak har bånd til Iran. Visse etniske grupper kan videre lykkes med separatistiske strategier: Kurderne klarte å konsolidere sin adskillelse fra resten av Irak, og har styrket sin selvstyreadministrasjon.

Okkupasjonsmaktens administrasjon har verken nok midler eller god nok kompetanse til å hindre at slik destabilisering ofte ender i voldsspiraler. Bestrebelsene på å bygge opp hær og politistyrker fra grunnen av tar tid, og det er vanskelig å unngå at de nye institusjonene blir dominert av visse maktgrupper. I Afghanistan er det et problem at ferdigtrente soldater/-politimenn går over til geriljaen, og at andre spiller et dobbeltspill fordi det er sosialt umulig for dem å bryte lojalitetsbånd de har i sine hjemstavsområder.

De internasjonale okkupasjonsstyrkene måtte prioritere militære oppgaver til fortrenghet for arbeid med forsoning og forhandling i sivilsamfunnet. Militære organisasjoner – ikke minst de amerikanske – er dessuten dårlig skolert til å takle utfordringer som ikke kan løses med våpenteknologi, og militære mannskaper har ikke den sosiale og kulturelle finfølelse som trengs i en slik situasjon. I Afghanistan var over 40 land involvert, og det var store koordineringsproblemer mellom USA/Nato og FN. FN har bedre kompetanse i freds- og nasjonsbygging enn Nato, men fikk ikke koordinere dette arbeidet.

For USAs vedkommende er det liten tvil om at de amerikanske styrkenes framferd svekket det USA som et vestlig land måtte ha av «myk makt», av moralsk autoritet i det internasjonale samfunnet. Siden fienden i krigen mot terror ikke kunne defineres som andre staters militære styrker, var det færre restriksjoner på maktbruk nå enn i den kalde krigen.⁶⁵ Det er godt dokumentert at USA brøt menneskerettigheter, særlig retten til å få sin sak prøvet for domstol, og retten til ikke å bli torturert. Guantanamo-basen, Abu Graib og den systematiske torturen på allierte baser i vennligsinnede land med vag lovgivning er en skamlett på USAs rykte som en sivilisert stat. Både i Irak og Afghanistan led sivilbefolkningen, hvilket tallene for sivile tap, internt fordrevne og flyktningstrømmer viser. Tidlig i 2007 var antallet internt fordrevne i Irak 2 millioner, og nesten like mange flyktninger fra Irak satte særlig Syria og Jordan under et enormt press. Alt i alt har levekårene for storparten av sivilbefolkningen knapt bedret seg. Anti-amerikanismen har tiltatt i mange områder.

Problemet øker i den grad de militsorganiserte gruppene i det invaderte landet faktisk utgår fra viktige grupper i samfunnet. Taliban består primært av pashtuner, som er anslagsvis 40 prosent av Afghanistans befolkning. I Irak er to tredjedeler av befolkningen sunnier. I sine bestrebelsene på å få i stand regimeendring har den amerikanske okkupasjonsadministrasjonen vært nødt til å betale forskjellige sunnigrupper for å slutte opp om de reformerte politiske institusjonene. Amerikanernes troppeøkning («the surge») i 2007 lyktes med å dempe den sekteriske volden og å fragmentere motstanden fra sunnimuslimsk side.⁶⁶ Det ble arrangert valg i 2010, og etter hvert kom en regjering på plass etter langvarige og kompliserte interne forhandlinger. Men når USA i desember 2011 avsluttet invasjonen i Irak for godt, så var spenningene mellom sunnipolitikere og de dominerende sjiapartiene sterke.

Det er sagt at USAs aksjon i Irak erstattet «en kjeltringstat som man på rimelig vellykket vis demmet opp for» med en «feilslått stat som truer med å kreve evigvarende okkupasjon».⁶⁷ Selv om en kunne påvise enklaver av suksess, er den sosiale balansen meget skjør og kan lett svikte etter at de internasjonale styrkene er trukket ut. Strategene bak forsøkene på regimeendring gikk gjennom en læringskurve og lærte seg det indirekte styrets teknikker. Høye idealer om demokrati og statsbygging ble forlatt, og kravene til stabilitet ble minimumskrav for å legitimere at man kunne trekke seg ut og erklære at oppdraget var utført. Dette ble desto mer prekært etter som de vestlige delene av verdensøkonomien ble rammet av økonomisk krise, først i 2007 og så i 2010/11.

USA erklærte operasjonene i Irak som avsluttet i desember 2011. Det er usikkert om den irakiske staten på sikt vil bli en stabil samarbeidspartner for USA innen Golfkomplekset. USA har fått på plass en del avtaler, men ønsket om å ivareta et visst militært nærvær i Irak strandet på kravet om straffereettslig immunitet for soldatene. Det kan vise seg at USA har etablert et visst minimum av institusjonell stabilitet og fått oljeøkonomien på fote igjen, bare for å se at euroasiatiske stormakter (EU, Russland, Kina) er i stand til å posisjonere seg med gunstige avtaler innen energisektoren.

Hegemoniets kostnader – «imperial overstrech»

I perioden 2001-2009 var USAs strategier som verdensmakt preget av en politisk elite med nær tilknytning til oljeindustrien. Dens beslutninger var til dels drevet av et hevnmotiv. USAs nykonservative eliter definerte USA som en ydmyket stormakt og satte hele sitt militære apparat inn i preventiv krigføring for å forhindre ny terror på amerikansk jord.

Bush jr-administrasjonen tok ikke inn over seg at USA som hegemonimakt sto overfor betydelige strukturendringer i verdensøkonomien. Ved inngangen til det nye årtusen var Kina blitt sentrum for verdens industriproduksjon. EU var i ferd med å etablere en pengeunion for å konsolidere verdens største hjemmemarked. I USA rådet imidlertid stor optimisme på vegne av den «nye» amerikanske økonomien – ledende innenfor ICT – gjennom 1990-tallet. Men situasjonen ble stadig sterkere preget av finanskapitalens løsrivelse.⁶⁸ Dette ledet til dot.com-sammenbruddet i 2001 og skapte ytterligere bobler og finansiell ustabilitet som kulminerte i den globale finanskrisen 2007/8. USA var definitivt en økonomisk svekket hegemonimakt.⁶⁹

Kostnadene ved USAs revansjistiske inngrep ble mye høyere enn planlagt. Krigen i Irak kostet 3 til 5 billioner (tusen milliarder) USD, hvilket er tre ganger mer enn verdien av USAs samlede vareeksport og 23% av USAs BNP i 2006.⁷⁰ Siden det har kostnadene steget ytterligere. Nesten halvparten av alle hjemkomne soldater mottar uføretrygd. Totale helsekostnader av denne typen vil komme opp på 600 til 900 milliarder USD.⁷¹

Selvmordsraten blant veteraner er svært høy. Det er nå vanskeligere å rekruttere soldater. Bush underfinansierte styrkene, administrasjonen dekket ikke engang grunnleggende utgifter, f eks til pansrede og minesikrede kjøretøy, eller medisinsk støtte til veteraner. USA må nå være mer tilbakeholden med bruk av militærmakt – desto mer siden USA og dets viktigste allierte er inne i en dyp økonomisk krise.

Rent økonomisk sett skaper finansieringsmåten problemer. Bush jr-administrasjonen fridde til velgerne ved å unnlate å øke skattene og ga de rike skattereduksjoner. Denne skattepolitikken ble fortsatt etter invasjonen i Irak. I stedet for å skattlegge mer, finansierte man Irakkriegen – som første amerikanske krig siden uavhengighetskrigen 1776-81 – helt ut ved lån i utlandet. Siden krigen bidro til ny usikkerhet i Golsystemet, økte oljeprisen og dermed amerikanernes utgifter til importert olje.

Når USAs politiske og militære makt nå er kredittfinansiert, foreligger en betydelig spenning mellom politisk/militært hegemoni og økonomiske realiteter.⁷² Da Bush ble valgt var budsjettoverskuddet 2 prosent av BNP, nå er det enorme underskudd og en farlig gjeldssituasjon. Problemene forsterkes ytterligere av situasjonen i amerikansk politikk. Den isolasjonistiske «teaparty»-bevegelsen innen Det republikanske partiet kombinerer isolasjonisme og ultraliberalisme. Den utøver således politisk press i disfavør av skatteøkninger og høyere tak på utenlandsgjelda. Neste generasjon vil betale renter og avdrag på en føderal statsgjeld på ca. 9000 milliarder USD. Sommeren 2011 ble USA sågar nedgradert av et ratingbyrå.

Nesten to tiår etter at Den kalde krigen ble avsluttet er USAs militære utgifter nesten like store som hele resten av verdens. Noen av disse pengene er «sløst bort på våpen som ikke virker mot fiender som ikke finnes».⁷³ Al-Qaida er ikke en like stor trussel som tidligere, men prisen har vært høy.

Den arabiske våren – regimeendring nedenfra

Mens gjeldsproblemene tårnet seg opp og stagnasjonen bredte seg i verdensøkonomien gjennom 2011, fikk man i Midtøstens vestligste områder regimeendring helt uavhengig av amerikanske inngrep. Vi har sett hvilke problemer USAs to forsøk på regimeendring ovenfra har skapt. Den arabiske våren er derimot regimeendring nedenfra, en reaksjon på de militærbyråkratiske statenes manglende evne til å innfri lovnader om økonomisk modernisering. Økonomisk omstilling kunne skaffe arbeid til de økende massene av unge mennesker, hvorav mange har betydelig utdanning. Ironisk nok er mange av de reformområdene som ble nevnt i USAs visjon om et utvidet Midtøsten sentrale krav i mobiliseringen.

Den arabiske våren startet i Tunisia. Grønnsaksselgeren Mohamed Bouazizis frustrerte selvmord den 17/12-2010 var et fortettet uttrykk for mye av det som er galt med alle regionens militær-byråkratiske stater: høy arbeidsløshet (han måtte forsørge familien som undersysselsatt; han solgte

grønnsaker som han kjøpte på kreditt), vilkårlig maktutøvelse (en politikkvinne som antakelig ønsket bestikkelser, beslagla vektene hans, fornødret og slo ham) og likegyldige myndigheter (den lokale guvernøren ville ikke høre på klagen hans). Saken ble dekket av Al-Jazeera og budskapet om å mobilisere ble spredd via sosiale medier på internett, en kommunikasjonskanal som regimene ikke var i stand til å kontrollere. Det er bred enighet om at Al-Jazeera bidro vesentlig til mobiliseringen under den arabiske våren. TV-kanalen har en klar demokratiagenda og er den regiondekkende kanalen som har overlegent størst tillit i befolkningen.⁷⁴

Vår analyse har ikke omfattet Magreb-landene: Marokko, Algerie, Tunisia, Libya. Siden disse ikke har skapt konfliktkilder med stor regional og internasjonal spredning før den arabiske våren, har Magreb som et sikkerhetskompleks i liten grad flettet seg sammen med de tre andre. Libyas lefling med internasjonal terror og forsøk på å spille en politisk rolle i Midtøsten fikk ingen varige ringvirkninger, og Algeries politisk-islamske mobilisering med blodig borgerkrig på 1990-tallet har for det meste vært en intern sak, av andre land har for det meste bare Frankrike vært involvert.

Den arabiske våren har rammet sekulære militærbyråkratiske stater. Regimene som er styrtet har nesten uten unntak vært uten oljeinntekter (Tunisia, Egypt, Jemen). De fikk problemer i økonomiske nedgangstider: subsidier ble fjernet, offentlige tiltak ble privatisert, mens korrupsjon og selvberikelse blant elitene ble mer synlig. Jordan og Marokko var på vei inn i samme problemer, men klarte å reversere utviklingen. Regimer med oljeinntekt kunne motvirke misnøye ved å bruke slike inntekter til å øke offentlige lønninger og ansettelser, for eksempel subsidiere visse forbruksvarer. Unntaket blant de sekulære statene er oljestaten Libya, med en høyt utdannet befolkning, som samtidig var utsatt for en usedvanlig brutal og uberegnelig diktator som kvelte ethvert forsøk på å bygge et uavhengig sivilsamfunn.

Dessuten har de militære organisasjonenes profesjonalitet og forhold til sivilsamfunnet hatt betydning. Dette kan knyttes til skillet mellom stater med relativt homogene og relativt heterogene sivilsamfunn. Jemen og Libya skiller seg ut med lav profesjonalitet, da de væpnede styrkene ikke i særlig grad integrerer mannskapene på tvers av regioner (Jemen) og stammer/klaner/regioner (Libya).⁷⁵ Egypt og Tunisia er begge preget av homogene væpnede styrker, siden arabiske sunnier er helt dominerende sosialt. Styrkene er profesjonelle, men godtar den sosiale mobiliseringen, grunnet homogeniteten med flertallet. En stor gruppe stater (Syria, Bahrain, Jordan, Saudi-Arabia) har minoritetsbaserte væpnede styrker.

Syria var svært ustabilt med 22 kupp mellom 1949 og 1970. Enda mer enn Irak og mye mer enn Egypt mangler Syria en samlende statsidé. Siden diktaturet strammet til i 1970 har det ikke forekommet nye kupp, men heller ikke ordinære politiske prosesser. Opposisjonen er derfor ikke bare svært sammensatt, den mangler også politisk erfaring. Hæren er knyttet til de

alavittiske sjiamuslimenes mindretallsstyre, mens 80 prosent av befolkningen er sunnimuslimer. Bashar al-Assad har mye mer skolerte og godt utrustede militære styrker enn hva Gadaffi hadde i Libya. Hæren har så langt (februar 2012) ikke identifisert seg med det folkelige opprøret (eller inntatt en mer nøytral posisjon som i Egypt), noe som har ført til store sivile tap ettersom det ikkevoldelige opprøret i økende grad er møtt med vold fra regimets side.

I en mer generell forklaring av regimeendring nedenfra må en i tillegg vurdere karakteren av det alliansesystemet som underbygger regimet. De tradisjonelle autoritetsformene er her av stor betydning: folket forventer ikke at monarkiene skal vurderes med demokrati som standard. Sekulære autokrater er mer sårbare overfor folkets vrede (de bygger sin legitimitet tross alt på at de utgår fra folket) enn konger (Saudi-Arabia, Marokko, Jordan). De sistnevnte har dessuten i varierende grad sanksjon fra geistligheten (*ulama*). Det jordanske kongedømmet er nok likevel, av historiske årsaker, det mest utsatte av monarkiene.

Selv om regimeendring nedenfra unngår de problemer som knytter seg til endring utenfra og ovenfra gjennom fremmede militære styrker (Libya er et grensetilfelle, men Natos assistanse ble avvirket da regimet falt), er det fortsatt nok av utfordringer når sivilsamfunnet revitaliseres. Den upopulære herskeren (Ben Ali, Murbarak, Gadaffi) er kastet med hele sitt familiedynasti, men de militære styrkene og administrasjonen forblir. Spørsmålet er om disse er i stand til å fungere som interrimstyre. Kan de opprettholde administrative rutiner, sikre stabilitet uten å forfordle særinteresser, og legge til rette for demokratiske prosesser? Utviklingen i Egypt viser at selv med tradisjoner for et relativt homogent sivilsamfunn, kan det oppstå voldelige sammenstøt basert på etniske og religiøse konfliktlinjer eller spenninger mellom politi/militære og sivilbefolkningen.

Samtidig må revitaliseringen av sivilsamfunnet være genuint demokratisk og således også tillate partidannelser basert både på islamistiske (Brorskapet i Egypt) og fundamentalistiske (salafistene) tradisjoner. Det er ingen vei utenom å ta de politiske utfordringer den nye friheten gir. Den nye situasjonen preges av den foregående. De sekulære militær-byråkratiske regimene var udemokratiske, preget av autoritær politikk og korrump administrasjon. Samtidig forsøkte de å holde seg inne med religionen og de geistlige. De har dermed skapt en kontekst der politisk islam siden 1970-tallet har seilt i medvind. Dessuten har politisk islam ofte bidratt med viktige velferdstiltak. Når folk får stemme i valg basert på full frihet for politisk mobilisering, kan slike partier få stor oppslutning, slik man nå ser i Egypt. Utfordringen er at ikke alle disse partiene ville akseptere den fulle friheten om de fikk makten.

Egypt er det land der radikale politisk islamske grupper først ble dannet. Det er vanskelig å forutsi hvordan dette landets demokratiseringsprosess og konstitusjonelle revisjon vil arte seg. De militære spiller en viktig rolle, og de

ledende militære har betydelige eierinteresser i næringslivet. Det er uklart om et nytt regime vil klare å takle de omfattende korrupsjonsproblemene i den egyptiske administrasjonen. Utfordringen om økonomisk utvikling vil være ved: eiendomsforhold, agrarstruktur, korrupsjon og klientelisme er viktige aspekter ved dette og store strukturelle problemer.

Tyrkia, med sine skift mellom økende antall partier og militær makt-overtakelse gir kanskje en antydning av en type politisk utvikling man kan forvente å se i noen av den arabiske vårens land. Om man ser historisk på saken er imidlertid ikke det tyrkiske forbildet bare oppløftende: fra 1950-tallet og framover gikk Tyrkia gjennom en lang prosess med svinginger fra ett- til to- til flerpartisystem (se s. 129 over). Når koalisjonssituasjonen ble kaotisk fikk man militære inngrep! Hvis Egypt skal kopiere den utviklingen kan det ta lang tid før det oppnås stabilitet.

USA er i dag svekket som økonomisk stormakt, og har store gjelds-problemer. Midtøsten er den verdensdel der USAs utenrikspolitiske engasjement er mest kostnadskrevende. Derfor kan gjeldsproblemene i noen grad dempes ved at USA reduserer sin aktivitet i området.⁷⁶ Men de brennpunkt vi har påvist i de tre sikkerhetskompleksene gjør at USA ikke nødvendigvis kan redusere sitt engasjement like raskt overalt. Skal vi se framover, må vi vurdere utsiktene til regionale og internasjonale ringvirkninger i årene framover. Vi må studere Israels rolle, oljeressursenes betydning for verdensøkonomien, og forholdene i de statene som gir næring til militante aksjonistnettverk. Igjen skal iv behandle hvert kompleks for seg.

Dagens situasjon i Sør-Asiakomplekset

Selv om grupper innen politisk Islam hadde gått til voldelige aksjoner tidligere, var det først med al-Qaida-aksjonene på 1990-tallet og i 2001 at de militante nettverkene fikk internasjonale ringvirkninger. Selv om disse hadde utgangspunkt i en konfliktkilde som kan lokaliseres til grenseområdet mellom Aghanistan og Pakistan, er de ikke med nødvendighet knyttet til noe bestemt geografisk område. Grenseområdene er fortsatt et arnested grunnet ustabiliteten i begge landene. Her fører USA en direkte krig mot militante aksjonistnettverk, i form av droneangrep, styrt utenfra inn på pakistansk territorium.⁷⁷

Men som nettverk er al-Qaida og andre tilsvarende organisasjoner uavhengige av bestemte lokaliteter. De er ofte organisert i uavhengige celler. De rekrutterer i forhold til utvalgte lokale konflikter som de ønsker å destabilisere gjennom voldelige aksjoner. Disse konfliktene kan være hvor som helst: 9/11 knyttet seg i utgangspunktet til konflikten om de amerikanske troppene i Saudi-Arabia fra 1991 av, men andre aksjoner har knyttet seg til India/Pakistan-konflikten, til uroen i Irak eller til de muslimske innvandrerne frustrasjoner i den vestlige verden (aksjonene i London i 2005). Ringvirkningene i form av terrorangst og stempling av religionsutøvelse som

sådan er like reelle selv om den konflikten som påvirkes er forskjellig fra gang til gang. Om angsten gir opphav til motreaksjoner oppnås ytterligere destabilisering. Det er således mulig å forstå høyreekstrem terror (som terroren i Oslo og på Utøya 22. juli 2011) som en ytterligere ringvirkning.

Siden antallet konflikter som kan utnyttes på denne måten er stort, og siden nettverkene er omflakkende og organisert som celler, er det vanskelig å vurdere om Krigen mot terror er i ferd med å svekkes som en overordnet sikkerhetsoppfatning. Al-Qaida er svekket etter at Bin Laden ble drept i 2011, USA er ved nyttår 2012 ute av Irak, og Afghanistan står for tur i 2014.⁷⁸ USA trenger sårt å tette noen av sine geopolitiske utgiftssluk. Men en preventiv politikk overfor militante aksjonistnettverk krever at USA opprettholder gode relasjoner til stater – og særlig til etterretningstjenester – der disse aksjonistene kan rekruttere, stikke seg bort og trene. USA har, som vist, vært nødt til å utvikle et forhold til Pakistan siden 1979. Særlig forholdet til Pakistans militære og til etterretningstjenesten ISI har vært sentralt. Med en befolkning på 160 millioner mennesker, er Pakistan et land der fundamentalistiske bevegelser og partier interagerer med et regime som ligger på grensen til militærdiktatur. Selv om landet kaller seg demokrati, holdes Pakistan sammen av de militære, verken av nasjonal identitet eller sivile myndigheter.

Sikkerhetsoppfatningen i Sør-Asiakomplekset er helt preget av polariseringen mellom Pakistan og arvefienden India, der sistnevnte nå er inne i en økonomisk ekspansjonsperiode. Krigen i Afghanistan har forverret dette forholdet. Karzai-regimet har holdt Pakistan på armlengdes avstand. India har fått etablere et betydelig diplomatisk og økonomisk nærvær etter 2001. Indierne er store bistandsyttere, de støtter og driver skolering (opplæring av byråkrater) og har bygd opp igjen en omfattende etterretningsaktivitet i landet. En av nøklene til dagens situasjon i Afghanistan er at Pakistan frykter å bli sirklet inn av India.⁷⁹

Det er fare for at de utenlandske troppenes tilbaketrekning fra Afghanistan vil legge landet åpent for nye runder med rivalisering mellom etablerte krigsherrer og politikere. Lokale aktører vil blande seg inn. Jo mer det nærmer seg tilbaketrekning, jo mer motarbeider Pakistan amerikanske interesser. Amerikanerne samarbeider med etterretningstjenesten ISI, men ISI støtter ofte Taliban, for Pakistan støtter enhver aktør som kan bidra begrense indisk aktivitet i Afghanistan og slik hindre innsirkling. Pakistan må ha et vennligsinnet regime i Afghanistan for slik å sikre «strategisk dybde» i konfrontasjoner med erkerivalen.

Krigen mot terror fikk et tidsskille da amerikanske elitestyrker skjøt Bin Laden i mai 2011. Det faktum at Bin Laden lenge hadde gjemt seg i Abbottabad i Khyberprovinsen, byen der Pakistans militærakademi er lokalisert, bare 50 km fra hovedstaden Islamabad, økte spenningen mellom USA og Pakistan. Relasjonen mellom Pakistan og USA ble enda

vanskeligere, og kongressen gjorde sitt ved å kutte i de omfattende bistands-overføringene.

I forbindelse med terrorangrep utført av Haqqani-nettverket i Afghanistan høsten 2011 anklaget admiral Mike Mullen, leder for USAs Joint Chiefs of Staff, den pakistanske regjeringen, hæren og ISI for å støtte «voldelige ekstremister og dermed bruke dem som et politisk instrument». Den pakistanske regjeringen protesterte. Statsminister Yousuf Raza Gilani uttalte at «US can't live with us and without us»!⁸⁰ Da 24 pakistanske soldater omkom i et Nato-raid i nærheten av en grensepost i november 2011, stanset Pakistan den viktigste ruten for leveranser av drivstoff og materiell til koalisjonsstyrkene.⁸¹

Som hegemonimakt er USA også bundet til Pakistan som eneste muslimske land med atomvåpen. USA har allerede støttet Pakistans motpart. India fikk tilgang til amerikansk atomteknologi, mot signering av en garanti (oktober 2008) om at teknologien ikke skal anvendes i produksjon av atomvåpen. Men India er ikke medlem av NPT (ikkespredningsavtalen). USA er svært skeptisk til at Pakistan har utviklet atomvåpen for å balansere India. Pakistan ville aldri fått en slik avtale som India har, noe Pakistan på sin side anser som en amerikansk provokasjon.⁸² Men koblingen til Pakistan må fastholdes som en forsikring mot at landets atomvåpen skal falle i hendene på et fundamentalistisk regime med planer om offensiv bruk av atomvåpen. Pakistanske styresmakter, på sin side, frykter at USA's samarbeid er et skalkeskjul for å kunne sette atomvåpnene ut av spill.

Den pakistanske situasjonen er til dels svært ustabil. Som en uintentert konsekvens av landets støtte til radikale sunnigrupper i Afghanistan, har de fått økt voldsbruk mot sin egen sjaminoritet. Det er god grobunn for anti-amerikanisme i landet, selv om Obama kanskje har mer tillit enn Bush. Pakistan har et nært forhold til Kina, mens forholdet Kina/India er kjølig.

Selv om USA vil fortsette å føre krig mot terror, kan muligens konfliktene i Sør-Asiakomplekset regionaliseres. Aktivistiske nettverk har fortsatt grobunn, men muligens vil deres aksjoner bli mer regionalisert. Det betyr at USA og dets allierte kan trekke seg ut, eventuelt med et legitimitetstap som de nok kan tåle.

Afghanistan kan synke tilbake i en situasjon som likner på borgerkrigsperioden 1989-96, kanskje med enda større voldsintensitet som følge av opprustning og nabolands innblanding. Konflikten kan komme til å speile kivingen mellom India og Pakistan – med Kina i bakgrunnen – i Kashmir. Den konflikten oppsto med delingen av britisk India. Selv om indiernes framferd mot politisk islamske gruppers aksjonisme fra tidlig 1990-tall og framover (som de hevder er rene pakistanske aksjoner) har blitt sammenliknet med Israels brutalitet i de okkuperte områdene, så forblir den konflikten, ulikt Israels konflikt, regional.⁸³ Den involverer heller ingen internasjonal diaspora og befolkningens historiske lidelser kan ikke omsettes

i stormaktsstøtte ut over det regionale komplekset. Hvorvidt dette vil forbli en isolert regional spenning avhenger av spillet mellom de to regionale stormaktene som begge er rustet opp med atomvåpen.

Dagens situasjon i Golfkomplekset

Golfkomplekset preges av geopolitiske spenninger mellom tre store stater som alle tilstreber regional dominans. Hensynet til oljetilførsel og pris gjør at USA ikke kan la spenningene i Golfsystemet bli rent regionale. Men i det USAs forsøk på regimeendring i Irak ble rammet av de problemene vi analyserte over, ble de andre regionale stormaktene potensielt mye sterkere. La oss se på de to.

Den arabiske våren har kommet i sekulære stater. Ingen av de teokratiske statene hatt noe tilsvarende. Saudi-Arabia var først og fremst en reaksjonær kraft i den arabiske våren, med aggressiv invasjon som knekket protestbevegelsen i nabolandet Bahrain. De to store fundamentalistiske Golfstatene har oljeinntekter, og kan dempe presset ved å bruke oljepenger som motvekt mot regimekritisk mobilisering. Saudi-Arabia har nylig kjøpt seg til innenlands stabilitet ved å bevilge milliarder av dollar til skoler og utdanning. Landets egentlige borgere er en arbeidsfri klasse, det meste av praktisk arbeid gjøres av importert arbeidskraft med begrensede rettigheter. Borgerne betaler ikke skatt, historisk sett et viktig element for fremveksten av krav om politisk innflytelse og demokrati. Iran på sin side, som har et langt mer avansert politisk system, nedkjempet mobilisering for regimeendring i forbindelse med valget i juni 2009. Dette har tæret på den sekulære og mer moderat-religiøse bevegelsen for regimeendring nedenfra. I forbindelse med spillet om det iranske atomkraftprogrammet er landet nå utsatt for stadig kraftigere sanksjoner i regi av USA med Israel som pådriver og med støtte fra EU. Dersom det ikke er funnet en politisk løsning innen juli 2012 vil den iranske oljeeksporten kunne bli lammet. Denne trusselen har satt i gang en militær opptrapping som når som helst kan utløse en omfattende krig, enten ved at Israel angriper atomanleggene slik de åpent truer med, at Iran stenger Hormuz-streket som de også har truet med, eller ved utilsiktede hendinger. Flere har sammenliknet dagens situasjon med forløpet til første verdenskrig og skuddet i Sarajevo.

Saudi-Arabia er en solid alliert til USA. Men landet har ikke blitt styrket. Som swingprodusent i verdens oljemarkeder er landet viktig for å motvirke destabiliserende internasjonale ringvirkninger knyttet til oljeprisfluktasjoner. Det eneste som kan destabilisere Saudi-Arabia er synkende oljepris. Her er en fare sett fra Vestens side. Det hefter også usikkerhet ved maktforholdene innad i kongefamilien. Situasjonen minner om Sovjetunionen før Gorbachev. Kongen og hans nærmeste slektninger i makteliten er alle nå over 75 år gamle. En meget innflytelsesrik kronprins, Sultan bin Abdulaziz al-Saud, avgikk ved døden i oktober 2011. Arverekken er meget komplisert. Får

man arvestrid samtidig med oljeprisfall, er det usikkert hva slags regime som vil oppstå. Det er således vanskelig å si noe mer om eventuelle varige regionale eller internasjonale ringvirkninger av uro i Saudi-Arabia. Hva som skjer med oljefeltene vil være sentralt. Disse befinner seg i den østlige delen av landet der det også er en stor sjiamuslimsk minoritet som stadig protesterer mot diskriminering.

USA skal helst ikke utfordre elitene i Saudi-Arabia. De har også egne agendaer, ikke minst i retning av å spre bestemte former for politisk Islam. Som i Pakistan, må USA samarbeide på etterretningssiden om å unngå terror, ikke minst mot oljeinstallasjoner. Har Saudi-staten nok kontroll med sitt utdanningssystem til å blokkere fortsatt rekruttering til ytterliggående politisk Islam? Hvor lenge vil de ledende geistlige legitimere regimet? USAs politikk overfor Saudi-Arabia må konsentrere seg om dette. Det er få muligheter til å bygge opp Saudi-Arabia som en ytterligere motvekt på Iran. Saudi-Arabia må dessuten bekrefte sitt egen sheik/imamsystem i forhold til Irans variant av fundamentalistisk styre.

Med et Irak svekket av regimeendring med uvisst resultat, og et Saudi-Arabia som mest må takle egne utfordringer, er Iran blitt det helt sentrale landet i Golfsystemet. Iran har koblinger til alle konfliktområdene i det utvidede Midtøsten. Da USA fjernet Taliban- og Ba'ath-regimene, fjernet de to regimer som begge var sunniforankrede og motvekter mot Iran. De nye regimene der består for det meste av tidligere opposisjonelle miljøer som Iran lenge har støttet. Aksjonene under invasjonen i Irak og Afghanistan har ikke alltid vært tilstrekkelig fininnstilte til å skille mellom samarbeidsvennlige og konfronterende sunnier. Dermed har Iran vunnet sympati selv hos moderate sunnier, og disse preger det store flertallet av opposisjonsbevegelser i den muslimske verden i dag. USA rammes av sviktende legitimitet her. Ofte blir det Teheran som sitter igjen med gevinsten og kan ordne opp på en måte som passer regimet der.

USA er svakere stilt overfor Golfkomplekset når det gjelder å kontrollere oljen. I Levantssystemet har USA alltid hatt begrensede muligheter til å fungere som ekstern balanseakt, og det er ikke stort bedre i Sør-Asia-komplekset. En mulighet for USA er at man lykkes med teknologiske gjennombrudd som gjør landet mindre avhengig av fossile energikilder i utlandet. Dette er et mål Obamaadministrasjonens energistrategi. En slik strukturendring kan på lang sikt kan forandre den rollen Golfkomplekset spiller internasjonalt. Høy oljepris og bevissthet omkring global oppvarming vil stimulere til forsøk med fornybare energiformer som biobrensel. Dessuten er USA i full gang med å utnytte innenlandske skifergassressurser. Men om denne omstillingen går for tregt, kan en spekulere om storpolitiske scenarier med USA og Kina som sentrale aktører med motsatte interesser. En annen langsiktig konsekvens av synkende oljepriser er mindre tiltalende for USA: svekkelse av det Saudi-Arabiske regimet.

Dagens situasjon i Levantssystemet

I Levantkomplekset ligger konfliktkilden i blokkert statsdannelse og irreversibel kolonisering. Konflikten er nå mindre mellomstatlig enn før, og mer konsentrert i Israel og de okkuperte områdene. Selv om USA løste seg helt fra ressursavhengigheten i Golfsystemet og Sør-Asias konflikter ble helt regionalisert, vil båndene til Israel fortsatt være ved. USA skulle gjerne kunne sette hardt mot hardt, stanse forskyvningen av «facts on the ground» på Vestbredden og mildne den hardhendte boikotten av Gaza. Men når det nå går mot amerikansk valg, er Obamas politikk overfor Israel like bundet som tidligere presidenters. USA synes dømt til å sikre Israel, båndene synes enda sterkere i Krigen mot terror enn under Den kalde krigen. Men USA må samtidig vedlikeholde allianser og unngå å destabilisere vennligsinnete arabiske nabostrater. Ikke for deres egen skyld, men fordi det de er misfornøyd med også skaper misnøye i Golfstatene. Israel/Palestina-konflikten har nå som før både regionale og internasjonale ringvirkninger.

Israelsk politikk har gått mot høyre. Noen regimeendring nedenfra er usannsynlig. Israel har en fredsbevegelse og bevegelser som arbeider for palestinerne sak, ikke minst veteranbevegelsen.⁸⁴ I det siste har den sosiale protesten tiltatt. Teltprotestbevegelsen er i noen grad parallell til den ungdomlige mobiliseringen under den arabiske våren: middelklassens unge er frustrert over høy arbeidsløshet, høye bokostnader, og med hvordan myndighetene lar både ortodokse og nybyggerne få ta seg til rette. Disse bevegelsene får imidlertid ikke mye i dekning i utlandet, og de pareres relativt effektivt av forlegningsmentalitet og ekstremt fleksible fortolkninger av sikkerhetsimperativer.

Som en etnisk, jødisk stat har Israel et problem i de demografiske forskjellene mellom folkegruppene i et «Stor-Israel». I de okkuperte områdene er palestinerne fruktbarhet blant verdens høyeste, og mye høyere enn i den jødiske befolkningen. Israels politikk i de okkuperte områdene går derfor bevisst inn for å gjøre livet der økonomisk og sosialt så vanskelig som mulig for palestinerne og de politiske forholdene så ustabile som mulig for deres selvstyremyndighet. Videreføring av okkupasjonen som kolonisering passer den sittende høyreregjeringen bedre enn en reell fredsprosess. Håpet kan være at kombinasjonen av kontinuerlig ekspanderende bosettinger, et apartheidliknende okkupasjonsregime og blokkerte fredsforhandlinger med tiden vil gjøre det umulig å etablere en bærekraftig selvstendig palestinsk stat.

PLO og Hamas er på sin side i ferd med å innse at ingen av dem oppnår sine mål om de er splittet. Hamas og Fatah (den sentrale organisasjonen i PLO) nådde en avtale med egyptisk hjelp i april 2011. De er enige om å etablere en overgangsregjering av teknokrater til å forberede valg i 2012. De skal koordinere sikkerhetsarbeidet på Vestbredden og Gaza. Stilt overfor Syrias problemer og de ikkevoldelige aksjonene under den arabiske våren har Hamas moderert seg videre. I oktober 2011 ble den IDF-soldaten Gilad Shalit

løslatt (i bytte mot over tusen palestinske krigsfanger, mange Hamas-medlemmer) etter fangenskap siden januar 2009 på Gazastripen. Men USA definerer Hamas som terrorgruppe og vil ikke akseptere en palestinsk regjering med et Hamas som verken anerkjenner Israel eller avviser voldelige aksjoner. USA kan da trekke sin finansiering av den palestinske selvstyreenheten.⁸⁵

USA har i stor grad bidratt til å stabilisere forholdet mellom Israel og de arabiske nabostatene i Levantkomplekset. Når hegemonimakten er tynget av gjeldsproblemer, vil den vurdere slike overføringer. For USA ville det vært oppportunt om den arabiske våren fikk konsekvenser som tillot dem å redusere overføringer til sine allierte blant Israels nabostater. Det reiser spørsmål om konsekvensene av den arabiske våren for de berørte statenes utenrikspolitiske linje. I beltet av araberstater rundt Israel er Egypt endret, Jordan er inntil videre relativt stabilt, mens Syria er i borgerkrig. USA har sterke bånd med de to første. Kanskje kan Israel vinne på endringene i Syria, men om man får regimeendring i demokratisk retning i alle disse tre landene kan nye regimer der bli nødt til å ta mer høyde for stemningen på gateplan i den arabiske verden!

I alle de berørte landene er opprøret uttrykk for at unge grupper i byene reagerer i en verden av nye sosiale medier. De deler skepsisen overfor USAs rulleblad når det gjelder støtten til regionens autoritære regimer med deres brudd på menneskerettighetene. De ser hvordan USA gir reservasjonsløs støtte til Israel. Deres referanse er kanskje mest av alt til de europeiske delene av Vesten, områder som har vært et forlokkende arbeidsmarked for unge (og ofte godt utdannede) som gjerne skulle hatt anledning til å få innreise dit. For mange er også middelhavsstaten i nord, Tyrkia, med sin markerte økonomiske dynamikk, et forbilde. Men vil også dagens Tyrkia være et politisk forbilde for de arabiske islamistene som kan komme til makten gjennom demokratiseringen – eller vil de, oppmuntret av valgseirene i Tunisia og (særlig) Egypt, presse på for å innføre strengere islamistisk styre?

Israel har en enorm kapasitet til å trekke på amerikanske ressurser samtidig som de unndrar seg tiltak som kunne lette USAs situasjon i forhold til Levantssystemet og dets koblinger til det utvidede Midtøsten. USAs direkte støtte til Israels militærbudsjett er 3 mia USD i 2012. Det planlegges økt noe de neste fem årene.⁸⁶ Israel har unntak for gjenkjøpsordninger, derfor kan de bruke opp mot en fjerdedel av militærbistanden som subsidier til egen våpenindustri. USA tar gjennomgående Israels parti i internasjonale organer (FN). Krigen mot terror gjør, som vi har vist, at Israel kan styrke sitt tak på USA ytterligere, det er nå antakelig sterkere enn under Den kalde krigen. Israel forholder seg til det palestinske sivilsamfunn og dets organisasjoner fra en jernhard indre maktposisjon.

Israel har i stor utstrekning basert sin maktposisjon på en USA-dominert regional orden der hegemonimakten har disiplinert sine klientstater (Egypt,

Saudi-Arabia og andre) og sikret at disse ikke inngår en krigsallianse mot Israel. Dette har forutsatt antidemokratiske regimer som har hindret anti-amerikanske og antiisraelske strømninger å komme til overflaten. Når noen av disse diktatorene faller prøver USA å spille en mer tilbaketrukket og diskret rolle. USA bruker sine diplomatiske kontakter og eventuelt avtaler om overføringer til å fastholde sine bånd til de mest «lovende» elitegruppene, ikke minst de meget omfattende militære organisasjonene, som ofte har store næringslivsinteresser i tillegg til sitt voldsmonopol. Det egyptiske militære har et nært forhold til USA.

Sikkerheten på Israels østside er ennå uavklart. USA kom aldri i noe langvarig støtteforhold til Syria. Amerikanerne er ambivalente nå når (februar 2012) de ikkevoldelige protestene er i ferd med å gå over i ren borgerkrig. De har lært av Irak og vet hvilke fragmenterende krefter som vil bryte ut hvis diktaturet veltes. Derfor prøver de å samle den syriske opposisjonen. Det er vanskelig å spå hvilken rolle amerikanerne vil få, og om en eventuell regimeendring vil falle heldig ut for israelske interesser eller ikke. Vi har allerede nevnt at Israel vil dra fordel av at Hizbollah – som har vært sterkere enn Libanons væpnede styrker – svekkes om Assad faller. Men siden det kan bli vanskeligere for USA å påvirke de regimene som gjennomgår sterkest endring, kan et mer demokratisk Midtøsten også bli en trussel mot det «demokratiske» Israel.

Konklusjon

Et fellestrekk mellom Sør-Asia og Golfen er at USAs geopolitiske disposisjoner har styrket stater som kan komme til å forsterke eksisterende brennpunkter: Pakistan er en illojal alliert, en slags mild versjon av Israel i Levantkomplekset. Likevel har vi antydning at konfliktene knyttet til Sør-Asiakomplekset lettest kan regionaliseres.

Vi skal derfor til slutt komme tilbake til den helt aktuelle situasjonen mellom Levant- og Golfkompleksene. Ved årsskiftet 2011/12 trappet USA og EU opp sine sanksjoner mot Iran. Vi har sett at Israel og Iran begynte å motarbeide hverandre tidlig på 1990-tallet, og de vestlige stormaktene har i økende grad tatt inn over seg Israels bekymring om at Irans atomkraftutbygging egentlig er et dårlig skjult atomvåpenprogram. I en situasjon der USA egentlig bør senke kostnadene ved sitt hegemoni, skaper relasjonen til Israel et press i retning av ytterligere utgifter for å dempe på en konsekvens av politikken på 2000-tallet. Selv om invasjonen i Irak siktet mot å skape stabilitet i Golfkomplekset, er alle nå enige om at den snarere førte til en betydelig styrking av Iran.

Dette er ubeleilig for USA, som nylig har annonsert at landets geopolitiske fokus kommer til å skifte i retning Øst-Asia. Ytterligere press via sanksjoner og restriksjoner på Irans tilgang på internasjonale betalings-

tjenester kan imidlertid føre til spenninger i forhold til Kina. Ikke bare Kina, men også India er oljesultne utviklingsøkonomier inne i kraftige oppsving. Selv om veksten ikke kommer til å vare ved på det nivået, vil de ikke nødvendigvis finne seg i at vestlige land prøver å hindre leveranser av iransk olje østover.

Om USA skal arbeide seg ut av Midtøsten og reetablere seg som en rent ekstern «balanserende makt», bør landet ha et nært forhold til regionale allierte. Tradisjonelt har ikke-arabiske stater som Iran og Tyrkia vært viktige for USA. Siden forholdet til Iran er blokkert, hva med Tyrkia? Dette landet er på vei til å bli en regional stormakt med ambisjoner. Landets kystlinje knytter det til Levanten, mens det på land har grenser til Golfkomplekset. Landet har hatt betydelig økonomisk vekst og betrakter seg som en «framvoksende økonomi» på linje med Kina og India. Statsminister Erdogan står fram som en Tito-liknende figur. Hans regjering spiller ut i forhold til Iran, Irak og Israel. Tyrkia har vært diplomatisk formidler mellom Hamas og Israel. I samarbeid med Norge har landet tatt initiativ til å bringe partene i Sør-Asiasystemet sammen for å diskutere Afghanistans framtid. Obama var meget aktiv i forhold til den tyrkiske ledelsen etter den diplomatiske krisen i forbindelse med båtakksjonen mot Gaza første halvår 2010. Men denne aksjonen førte til splittelse mellom Tyrkia og Israel. Dette er den viktigste strukturendringen i Levantsystemet den siste tiden. Den gjør Israels situasjon mer usikker og blir dermed også en utfordring for USA.

Forholdet mellom Israel og Iran framstår i dag som den primære destabiliserende koblingen i 2010-tallets Midt-Østen. Slik det ser ut i dag går USA med Israel mot Iran, men med Tyrkia mot Israel. Denne spenningen spiller seg ut i en region der noen av de militær-byråkratiske regimene må tilpasse seg press fra både demokratisk og politisk-islamisk mobilisering, samtidig som de strir med dramatiske økonomiske utviklingsproblemer. Ut av denne situasjonen springer den dynamikken som kommer til å prege Midtøsten i dette tiåret.

NOTER

- 1) Vi takker Kristen Nordhaug og to anonyme fagfeller for kommentarer.
- 2) Nils A. Butenschøn, *Midtøsten. Imperiefall, statsutvikling, kriger*, Oslo 2008, s. 21-22.
- 3) Prinsipielt om denne metodiske tilnærmingen, se Lars Mjøset, «Stein Rokkan's thick comparisons», *Acta Sociologica*, 43(4), 2000; samme, «A case-study of a case-study», *International Sociology* 21(5), 2006; og samme, «En makro-kvalitativ studie av militær rekruttering», i Dag Album, Marianne Nordli Hansen og Karin Widerberg, red. *Metodene våre*, Oslo 2010.
- 4) Hans Bräker, *Es wird kein Friede sein. Der islamische Orient im Zangengriff von West und Ost*, München 1992, s. 37f.

- 5) Geoffrey Kemp & Robert E. Harkavy, *Strategic Geography and the Changing Middle East*, Washington DC 1997, s. 42.
- 6) Kemp & Harkavy, *Strategic Geography and the Changing Middle East*, s. 41.
- 7) Daniel Yergin, *The Prize*, New York 1991, 789 ff.
- 8) Butenschøn, *Midtøsten. Imperiefall, statsutvikling, kriger*, kap. 2 og 3.
- 9) Perry Anderson, «On the concatenation in the Arab World», *New Left Review*, 68, March/April 2011, s. 6f.
- 10) Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States*, Oxford 1990; Stein Rokkan, *State Formation, Nation-building and Mass Politics in Europe*, Oxford 1999.
- 11) Keith Krause, «Insecurity and State Formation in the Global Military Order: The Middle Eastern Case», *European Journal of International Relations*, 2(3) 1996.
- 12) Nils Butenschøn, «Enhet som motiv og dilemma i arabisk politikk», i S. Gjerdåker, T. Skålnes, T. Tvedt red., *Nasjonaltaten under press?* Oslo 1994, s. 224.
- 13) Ilya Harik, «The Origins of the Arab State System» i Giacomo Luciani, red., *The Arab State*, London 1990.
- 14) Bräker, *Es wird kein Friede sein*, s. 233-8.
- 15) Søren Hove, «Det saudiarabiske kongehus og oppositionel Islam før og etter 11. september 2001», i Mikkel Thorup og Morten Brænder, red., *Antiterrorismens idéhistorie*, Århus 2007.
- 16) Bräker, *Es wird kein Friede sein*, s. 237.
- 17) Richard W. Cottam, *Iran and the United States: A Cold War Case Study*, Pittsburg 1988, s. 58.
- 18) Kristian Berg Harpviken, «Caught in the Middle: Regional Perspectives on Afghanistan», *Comparative Social Research*, 27, 2010.
- 19) Stephen Philip Cohen, *The Idea of Pakistan*, Washington 2004.
- 20) Chibli Mallat, *The Renaissance of Islamic Law*, Cambridge 1993.
- 21) Bernard Reich, *Political Leaders of the Contemporary Middle East and North Africa*, Greenwood 1990, s. 242.
- 22) Nils A. Butenschøn, «Israel as a Regional Great Power: Paradoxes of Regional Alienation», i I. B. Neumann, red, *Regional Great Powers in International Politics*, London 1992.
- 23) Lars Mjøset, «Israels organiske nybyggerstat», *Vardøger* 29, 2004.
- 24) Barry Buzan & Ole Wæver, *Regions and Powers*, Cambridge 2003, skiller mellom sikkerhetskomplekser og subkomplekser. Magreb-, Levant- og Gølfsystemene er subsystemer i Midtøsten som sikkerhetskompleks, mens Sør-Asia er et eget kompleks.
- 25) Perry Anderson, «Jottings on the conjuncture», *New Left Review*, 48, Nov/Dec 2007, s. 15, som følger opp John J. Mearsheimer & Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, New York 2007.
- 26) Fred Halliday, *The Middle East in International Relations: Power, politics and ideology*, Cambridge 2005, s. 186.
- 27) Trita Parsi, *Treacherous Alliance*, New Haven/London 2007, s. 53 ff.

- 28) Peter Mandaville, «Transnational Islam in Asia: Background, Typology and Conceptual Overview», *Project Report*. Seattle, The National Bureau of Asian Research 2009.
- 29) Robert Dreyfuss, *Devil's Game. How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam*, New York 2006.
- 30) Marc Lynch, «Anti-Americanisms in the Arab World», i P. J. Katzenstein & R. O. Keohane, red., *Anti-Americanisms in World Politics*, Ithaca & London 2007.
- 31) Olivier Roy, *Islam and Resistance in Afghanistan*, Cambridge 1986, Yahya Sadowsky, «Political Islam: Asking the Wrong Questions?» *Annual Review of Political Science*, 9, 2006, s. 215-40.
- 32) Kaja Borchgrevink, *Beyond Borders: Diversity and Transnational Links in Afghan Religious Education*, PRIO Paper, Oslo 2007.
- 33) Dreyfuss, *Devil's game*, 2005, kap. 8.
- 34) http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_designated_terrorist_organizations. Lest 24.12.2011.
- 35) John Butt, «The Taliban Phenomenon», i Edward Girardet & Jonathan Walter, red., *Afghanistan*, Geneve 1998.
- 36) Odd Arne Westad, *The Global Cold War*, Cambridge 2005, s. 316-26.
- 37) Thomas Hegghammer & Stéphane Lacroix, «Rejectionist Islamism in Saudi Arabia: The Story of Juhayman al-Utaybi Revisited», *International Journal of Middle East Studies*, 39(1), 2007.
- 38) Hove, «Det saudiarabiske kongehus», s. 274 f; Steve Coll, *Ghost wars*, London 2004.
- 39) L. E. Andersen, «Fra amerikansk jihad til jihad mot Amerika – USA's partisankrig i Afghanistan 1979-1992», i Thorup & Brænder, red., *Antiterrorismens idéhistorie*, s. 191, 187, 184.
- 40) Arne Overrein, «Kina og Russland – en verdenspolitisk konstellasjon», dette nummeret av *Vardøger*.
- 41) Alfred W. McCoy, *The politics of heroin. CIA complicity in the global drug trade*, New York 1991.
- 42) Ahmed Rashid, *Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia*, New Haven & London 2000.
- 43) Mariam Abou Zahab & Olivier Roy, *Islamist Networks: The Afghan-Pakistan Connection*. London 2004, s. 14-15.
- 44) Paul Thompson, *The terror timeline*, New York 2004, kap. 3.
- 45) Anand Gopal, *The Battle for Afghanistan. Militancy and Conflict in Kandahar*, Washington DC 2010 (http://newamerica.net/publications/policy/the_battle_for_afghanistan).
- 46) Said Amir Arjomand, *Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, New York 1988, kap. 8.
- 47) Parsi, *Treacherous Alliance*, kap. 10-11; Chaitanya Davé, *Crimes Against Humanity: A Shocking History of U.S. Crimes Since 1776*, Bloomington 2008, s. 346.
- 48) Kees van der Pijl, *Global Rivalries. From The Cold War to Iraq*. London 2006, s. 338f.

- 49) Rune Skarstein, «OPEC-schizofreni?», *Vardøger*, 17, 1986; Yergin, *The Prize*, kap. 36.
- 50) Hove, «Det saudiarabiske kongehus», s. 274 f; Michael Pohly/Khalid Duran, *Osama bin Laden under der internationale Terrorismus*, München 2001.
- 51) Mearsheimer & Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, s. 258-59, 286-91.
- 52) Michael Mann, *Incoherent Empire*, London 2003; Øystein Noreng, *Olje på bålet*, Oslo 2003.
- 53) Glenn Kessler, «In 2003, U.S. Spurned Iran's Offer of Dialogue», *The Washington Post*, 18. juni 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/17/AR2006061700727.html>. Lest: 11.10.2011.
- 54) http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_program_of_Iran. Lest 20.12.2011.
- 55) Parsi, *Treacherous Alliance*, s. 130.
- 56) http://en.wikipedia.org/wiki/Lebanese_Civil_War. Lest 29.12.2011.
- 57) B. Kimmerling & J. S. Migdal, *The Palestinian People. A History*. Cambridge 2003, s. 307.
- 58) Parsi, *Treacherous Alliance*, s. 140-1.
- 59) http://en.wikipedia.org/wiki/Israeli_settlement. Lest 19.12.2011.
- 60) Parsi, *Treacherous Alliance*, s. 148f.
- 61) Parsi, *Treacherous Alliance*, s. 150; Odd Karsten Tveit, *Krig og diplomati. Oslo – Jerusalem 1978-96*, Oslo 2006, s. 330.
- 62) Parsi, *Treacherous Alliance*, s. 142.
- 63) Parsi, *Treacherous Alliance*, s. xvi.
- 64) Robert Malley & Hussein Agha, «Camp David: Feilgrepenes tragedie», *Vardøger* 29, 2004.
- 65) David Calleo, *Follies of Power*, Cambridge 2009.
- 66) Andrew Phillips, «How Al Qaeda lost Iraq», *Australian Journal of International Affairs*, 63(1), 2009.
- 67) Calleo, *Follies of Power*, s. 77.
- 68) Carlota Perez, *Technological Revolutions and Financial Capital*, Cheltenham 2002.
- 69) Rune Skarstein, «Overakkumulasjon av produktiv kapital eller finanskapital. Om årsakene til den økonomiske krisa», dette nr av *Vardøger*.
- 70) J. E. Stiglitz & L. J. Bilmes, *The Three Trillion Dollar War: The True Cost of the Iraq Conflict*, New York 2008.
- 71) Joseph E. Stiglitz, «Terrorens pris», *Dagbladet*, 6.9.2011, s. 48.
- 72) Kristen Nordhaug & Rune Skarstein, «Chimerika», dette nr av *Vardøger*.
- 73) Stiglitz, «Terrorens pris», s. 48.
- 74) http://en.wikipedia.org/wiki/Al_Jazeera. Lest 20.12.2011.
- 75) F. Gregory Gause III, «Why Middle East Studies Missed the Arab Spring», *Foreign Affairs*, July/August 2011. Kristen Nordhaug har gitt innspill til vår analyse her.
- 76) Mearsheimer & Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, s. 335 ff anbefaler at USA bør finne tilbake til en posisjon som «external balancer», slik landet agerte for eksempel under Suezkrisen.

- 77) Pir Zubair Shah, «My Drone War», *Foreign Policy*. http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/02/27/my_drone_war. Lest 29.2.2012.
- 78) De involverte landene planla i Bonn i begynnelsen av desember 2011 at alle tropper skulle være trukket ut innen 2014. Afghanske myndigheter mente de måtte ha finansiell støtte til 2030. *New York Times*, Dec. 5, 2011, http://www.nytimes.com/2011/12/06/world/asia/afghans-tell-conference-they-need-aid-for-at-least-another-decade.html?_r=1. Lest 31.12.2011.
- 79) Shahrbanou Tadjbakhsh, *South Asia and Afghanistan: The Robust India-Pakistan Rivalry*, PRIO Paper, Oslo 2011.
- 80) Mullen sitert i «Pakistan backed attacks on American targets, U.S. says», *Washington Post*, 23.9.2011. http://www.washingtonpost.com/world/national-security/pakistan-backed-attacks-on-american-targets-us-says/2011/09/22/gIQAf0q6oK_story.html. Gilani er sitert fra <http://www.emptywheel.net/tag/yousuf-raza-gilani>. Lest 12.10.2011.
- 81) <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-16369301>. Lest 31.12.2011.
- 82) Jayshree Bajoria, «The U.S.-India Nuclear Deal», Council of Foreign Relations, Backgrounder, Nov 5, 2010. <http://www.cfr.org/india/us-india-nuclear-deal/p9663>. Lest 20/9-2011.
- 83) Sumantra Bose, *Contested Lands, Israel-Palestine, Kashmir, Bosnia, Cyprus, and Sri Lanka*, Cambridge, Mass. 2007, kap. 4.
- 84) Trakassering og fornedrelse er satt i system ved Israels kontrollposter på de okkuperte områdene. Dette er dokumentert av en sosial bevegelse blant tidligere israelske soldater: *Occupation of the Territories: Israeli Soldier Testimonies 2000-2010*. Jerusalem 2011. <http://jffp.com/?p=19918>. Lest 10.9.2011.
- 85) Kilder: http://en.wikipedia.org/wiki/Fatah-Hamas_conflict; <http://www.ibtimes.com/articles/272154/20111223/hamas-plan-plo-israel-implications-u-s.htm>. Lest 30.12.2011.
- 86) Mitchell Bard «U.S. Aid To Israel», http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/US-Israel/foreign_aid.html. Lest 25.2.2012.